

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

КЛАСТЕРНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ
ЧЕРЕЗ КОНСУЛЬТУВАННЯ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ: ПРИКЛАД
ЧЕРКАЩИНИ

з галузі знань: 24 Сфера обслуговування
за спеціальністю: 242 Туризм і рекреація
за освітньо-науковою програмою: Туризм
на здобуття освітнього ступеня: Магістра

Кваліфікаційна робота магістра
здобувачки денного відділення
Тарабарової Інни Володимирівни

Науковий керівник:
канд.геогр.наук, асист. Довгань Н.С.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ ТУРИЗМУ	9
1.1. Теоретичні основи кластерної взаємодії: типи кластерів та їх роль у розвитку сільської економіки через туризм.....	9
1.2. Кластерна стратегія як інструмент підтримки розвитку туризму в регіоні.....	18
1.3. Методичні підходи до оцінки кластерної взаємодії та розробки кластерної стратегії розвитку туризму.....	22
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. СІЛЬСЬКА ЕКОНОМІКА ТА ТУРИЗМ НА ЧЕРКАЩИНІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ПЕРСПЕКТИВИ.....	29
2.1. Сучасний стан сільської економіки в регіоні.....	29
2.2. Потенціал розвитку туризму в сільській місцевості Черкащини.....	34
2.3. Вплив туризму на сільську економіку регіону	44
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. КЛАСТЕРНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРКАЩИНИ ЧЕРЕЗ КОНСУЛЬТУВАННЯ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ	48
3.1. Оцінка перспектив розроблення кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині.....	48
3.1.1 Роль місцевої громади, влади та освітян на розвиток туризму	54
3.1.2 Вплив місцевих підприємців у формуванні туристичного середовища	59

3.2 «Диверсифікація сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму»: результати хакатону на Черкащині ...	65
3.3. Використання естонського досвіду кластерної співпраці для розвитку сільського туризму в Україні	73
Висновки до розділу 3	79
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні виклики, з якими стикаються сільські території України, зокрема депопуляція, зниження рівня економічної активності та обмеженість доступу до інвестиційних ресурсів, вимагають нових підходів до розвитку сільської економіки. Одним із перспективних шляхів є впровадження кластерних стратегій, що дозволяють об'єднати зусилля місцевих громад, бізнесу, органів влади та освітніх установ для досягнення синергії в розвитку пріоритетних галузей. Туризм, особливо сільський, виступає потужним драйвером економічного зростання, здатним стимулювати створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури та збереження культурної спадщини.

Регіон Черкащини має унікальні природні ресурси, багату історико-культурну спадщину і сприятливі передумови для розвитку туризму. Проте недостатній рівень координації між зацікавленими сторонами та обмежена кількість професійних консультаційних послуг у сфері туризму стримують реалізацію цього потенціалу. В умовах післявоєнного відновлення України важливого значення будуть набувати саме такі інтеграційні підходи, які здатні забезпечити сталий розвиток сільських громад. Дослідження кластерної стратегії розвитку сільської економіки через консультування в галузі туризму в Черкаському регіоні є надзвичайно актуальним, оскільки сприяє пошуку ефективних моделей партнерства, підтримці малого і середнього бізнесу, а також активізації місцевих ініціатив.

Об'єкт дослідження – сільська економіка як система соціально-економічних відносин, що функціонує в умовах децентралізації та інтеграції в сучасне економічне середовище.

Предмет дослідження - кластерна стратегія розвитку сільської економіки на основі туристичного потенціалу територій, зокрема шляхом впровадження консультативних послуг у сфері туризму на прикладі Черкаської області.

Мета кваліфікаційної роботи: проаналізувати та обґрунтувати можливість застосування кластерної стратегії для розвитку сільської економіки

Черкащини шляхом активізації туристичного потенціалу, впровадження консультативних механізмів, а також залучення місцевих громад, підприємців і освітніх установ до формування ефективного туристичного середовища.

Згідно з поставленою метою, в роботі були розглянуті та вирішені такі **завдання:**

- проаналізувати можливості кластерної стратегії як інструменту розвитку туристичної сфери в регіонах;
- визначити сучасний стан сільської економіки Черкаської області та виявити туристичний потенціал сільських територій регіону;
- оцінити вплив туризму на економічний розвиток сільських громад регіону;
- проаналізувати участь у хакатоні та впровадження мережі консультаційних центрів;
- узагальнити корисний міжнародний досвід, зокрема естонську модель кластерної співпраці.

Теоретичною базою написання кваліфікаційної роботи стали праці провідних українських і зарубіжних учених, які зробили значний внесок у розвиток теорії кластеризації, туризму та регіонального розвитку. Насамперед варто відзначити концепцію економічного кластеру, запропоновану М. Портером, яка стала фундаментом для формування сучасного бачення взаємодії суб'єктів у межах територіально об'єднаних економічних систем. Розвиток цієї ідеї в контексті регіонального управління розкрито в роботах Д. Фундеануа, яка розглядає кластери як ефективний інструмент активізації економічного зростання на місцях. Важливим для розробки кластерної моделі сільського туризму стали дослідження Д. Маріоса, Е. Тирогали та І. Варварессоса, які доводять позитивний вплив кластерного підходу на розвиток сільського туристичного бізнесу та підкреслюють роль мережевої взаємодії у забезпеченні конкурентоспроможності регіональних дестинацій. Вагомий внесок у вивчення сільського туризму як важливої складової економіки сільських територій

зробили українські науковці Ю. Зінько, І. Околович, Л. Дубіс та М. Мальська. Вони акцентували увагу на туристичних кластерах як на засобі підвищення ефективності туристичної галузі, розробили їх типологію та застосували структурно-порівняльний аналіз, а також запропонували програмно-цільове моделювання розвитку туризму в сільських громадах. Д. Басюк у своїх роботах подає авторське визначення туристичних кластерів та обґрунтовує доцільність їх використання у системі регіонального управління, а В. Гоблик вважає туристичні кластери ефективним інструментом розвитку туристично-рекреаційної сфери. У роботах А. Мовчанюк особлива увага приділяється регіональним особливостям сільських громад Черкащини, аналізується стан, динаміка та проблематика розвитку сільських територій області в умовах соціально-економічної трансформації, що створює аналітичну базу для адаптації кластерного підходу до конкретного регіонального контексту. Окреме місце в теоретичному підґрунті займають дослідження М. Бойко, М. Босовської, Н. Ведмідь, С. Мельниченка та А. Охріменка. Автори розробили багаторівневу модель туристичного кластеру, що включає функціональні зони, ролі учасників та механізми взаємодії. У їхніх працях запропоновано конкретні інструменти для органів місцевого самоврядування, підприємців і громадських об'єднань щодо створення та підтримки туристичних кластерів. Особливу увагу дослідники приділяють аналізу горизонтальної і вертикальної кооперації, ролі координуючих організацій, а також системі розподілу функцій у межах кластеру.

Також під час написання роботи використовувалась періодична наукова література, підручники та монографії за темою, ресурси Інтернету, управлінські (організаційні) документи у вигляді стратегій розвитку регіону та туризму, статистичні збірники, та звіти отримані за результатами проведення хакатону в Черкаській області (14 грудня 2023 року).

Використані такі основні методи дослідження як метод аналізу інтенсивності взаємозв'язків (між учасниками кластеру) на основі методики, розробленої Бойком М., яка передбачає розрахунок індексу привабливості кластеру та індексу бізнес-можливостей для кожного учасника через оцінку

вихідних і вихідних ресурсних потоків (фінансових, трудових, інформаційних); *контент-аналіз та аналіз вторинних джерел* для дослідження програмних документів, звітів про реалізацію обласних програм розвитку та стратегій, міжнародного досвіду (зокрема, естонський підхід до організації консультаційних центрів туризму); *аналізу і синтезу* для осмислення теоретичних підходів до кластеризації, взаємодії суб'єктів кластеру; *системний метод*, який ліг в основу розробки кластерної моделі, що розглядає сільський туризм як частину цілісної економіко-соціальної системи з взаємопов'язаними елементами; *порівняльний аналіз*, використаний для зіставлення вітчизняних і зарубіжних підходів до поняття «кластеру»; *моделювання*, для побудови авторської кластерної моделі розвитку сільського туризму, що відображає взаємозв'язки між елементами системи та можливі сценарії розвитку.

Наукова новизна дослідження. Автором систематизовано та узагальнено теоретико-методичні засади кластерної взаємодії в умовах сільського простору та конкретизовано її роль як механізму активізації локальної економіки, зокрема шляхом розвитку туризму. Наукова новизна дослідження полягає у представленні авторського підходу до розробки кластерної стратегії розвитку сільського туризму на регіональному рівні (на прикладі Черкаської області), що базується на принципах сталого розвитку, інтеграції ресурсів, міжсекторальної взаємодії та використанні сучасних методик оцінки ефективності кластерної взаємодії. Розроблено організаційно-економічну структуру кластерної моделі розвитку сільського туризму, яка охоплює чотири ключові блоки 1) сільську економіку; 2) сільський туризм; 3) організаційно-управлінський блок; 4) консультування та комунікацію; що в сукупності формують цілісну систему взаємодії між суб'єктами кластеру.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути безпосередньо використані для стратегічного планування, інституційного оформлення та впровадження кластерної моделі розвитку сільського туризму в Черкаській області як інструменту диверсифікації економіки сільських територій регіону. Проведена систематизація взаємозв'язку

між сільською економікою та туризмом на прикладі Черкаського регіону, що дозволить громадам і органам влади обґрунтовано вважати сільський туризм як перспективний напрям економічного зростання. Розроблена організаційно-економічна модель кластеру з чітким розподілом функцій між учасниками (бізнес, громада, освіта, влада), може слугувати шаблоном для створення інших ефективних туристичних кластерів. Запропоновано практичні рекомендації щодо впровадження кластерної стратегії розвитку туризму, з урахуванням особливостей регіонального потенціалу, структури сільської економіки, ролі підприємництва та громади, які також можуть бути практично застосовані зацікавленими учасниками в регіонах.

Структурно кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінки. У роботі використано 60 джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛАСТЕРНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ ТУРИЗМУ

1.1. Теоретичні основи кластерної взаємодії: типи кластерів та їх роль у розвитку сільської економіки через туризм

Туристична галузь постійно стикається з висококонкурентним середовищем; і глобальний ринок більше не включає окремі підприємства, а складається з географічних або тематичних напрямків, складених мережею або кластером операцій, пов'язаних з туризмом [54]. Туризм є каталізатором економічного розвитку, будучи індустрією з найшвидшим зростанням і розвитком в останні роки через численні зручності, пропоновані для подорожей по всьому світу, що призвело до збільшення числа туристів щодня [49]. Сільський туризм, як особливий вид туризму, є життєво важливим інструментом економічного розвитку сільських територій.

Співпраця має важливе значення для виживання багатьох структур. З еволюційної точки зору співпраця виникає, коли індивідуальні вигоди збільшуються через колективні дії. Отже, це підвищує виживання і розвиток підприємств у сільській місцевості. Крім того, співпраця сприяє взаємним перевагам між партнерами, сприяючи соціальним відносинам [51].

Однак співпраця - це не просто «дружба», а добровільна спільна діяльність, яка вимагає тривалої відданості, заснованої на структурованих відносинах з частими взаємодіями. Співпраця охоплює ставлення, поведінку та результати, які виникають у процесі досягнення узгоджених цілей. Вона може проявлятися в різних видах соціальної діяльності, наприклад, у взятті на себе ролі регіонального лідера, участі в розробці продуктів, покращенні доступу до інфраструктури, стимулюванні активності громади, просуванні інновацій серед мікропідприємців, обміні знаннями та інформацією і, що найважливіше для сфери туризму, у сприянні розвитку туристичних дестинацій [51].

Одним із способів досягнення конкурентної переваги є кластеризація. Роль кластерів у політиці регіонального розвитку проявляється в багатьох країнах. У 2006 році Європейська рада конкурентоспроможності (Competitiveness Council configuration, COMPET) визначила кластери як один з дев'яти пріоритетів, спрямованих на просування та розвиток інновацій. На думку Єврокомісії, кластеризація є ключовим фактором для успішних інновацій та підвищення конкурентоспроможності [44].

Майкл Портер, засновник теорії кластерів і професор Гарвардської бізнес-школи, описує кластери як скупчення географічно близьких компаній та організацій, що працюють у одній або суміжних галузях і тісно пов'язані між собою для підвищення конкурентоздатності. За Портером, кластери включають не лише основні компанії галузі, але й постачальників спеціалізованих ресурсів (компонентів, обладнання, послуг), необхідну інфраструктуру, а також канали збуту та клієнтів. Крім того, вони можуть охоплювати виробників супутніх товарів і компанії зі схожими навичками, технологіями чи ресурсами. Важливу роль у кластерах відіграють урядові та інші установи (університети, стандартизаційні організації, дослідницькі центри, навчальні заклади, галузеві асоціації), які забезпечують спеціалізовану підготовку кадрів, освіту, інформаційну підтримку, дослідження та технічну допомогу [56].

Відносно визначення *туристичних кластерів*, вітчизняна дослідниця Д. Басюк описує їх як неформальне об'єднання установ, організацій та фірм, що спеціалізуються на туризмі, які розташовані в межах туристичної дестинації або туристично-рекреаційного регіону. Основна мета таких кластерів полягає в створенні, просуванні та реалізації конкурентоспроможних туристичних продуктів [2].

В. Гоблик пропонує визначення туристичного кластеру як добровільного об'єднання підприємств різних форм власності, що доповнюють одне одного в сферах матеріального та нематеріального виробництва, соціальних послуг, туризму та рекреації, де підприємства активно співпрацюють з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою

досягнення економічного ефекту через створення і реалізацію конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного продукту [3].

Системний підхід до створення наукової моделі кластеризації в сфері туризму передбачає виокремлення ключових елементів структурної побудови та аналіз їхніх взаємозв'язків. Для ефективної реалізації кластерної моделі в туристичній галузі необхідна наявність туристичних ресурсів – природних, біосоціальних, історико-архітектурних, антропогенних та подієвих. Важливу роль відіграють також виробники туристичних послуг, розвинена транспортна і комунальна інфраструктура, освітні, культурні й науково-дослідні установи, підготовлені фахівці та дієва система управління [2].

Учасниками туристичного кластера можуть бути:

1) *Підприємства сервісу*, серед них – туристичні агенти, які допомагають у плануванні подорожей, заклади розміщення (готелі, хостели), які пропонують комфортні умови для відпочинку, а також ресторани, що забезпечують харчування. Транспортні компанії, такі як авіалінії, автобусні та залізничні перевізники, грають ключову роль у переміщенні туристів.

2) *Виробники основних туристичних продуктів* – компанії, які створюють унікальні пропозиції для туристів, такі як екскурсії, тури, культурні та спортивні події, що формують привабливість регіону.

3) *Спеціалізовані установи, що займаються культурою, мистецтвом та охороною природи*, мають важливе значення для збереження місцевої спадщини і формування іміджу туристичного напрямку.

4) *Фінансові інституції* - банки та інші фінансові організації забезпечують туристичні підприємства кредитами, а також пропонують різноманітні фінансові послуги, що сприяють розвитку галузі.

5) *Державні органи на всіх рівнях* (місцевому, регіональному, національному), які відіграють важливу роль у регулюванні туристичної

діяльності, підтримці інфраструктури та розвитку політики, що сприяє зростанню галузі.

б) *Вищі навчальні заклади та дослідницькі інститути* проводять професіоналізацію кадрів, готуючи фахівців, які можуть впроваджувати інновації в туристичному секторі.

г) *Агентства, що надають фахову підтримку та доступ до інформаційних ресурсів*, а також встановлюють стандарти якості, допомагають підприємствам покращувати свої послуги та підвищувати конкурентоспроможність. [14].

Таким чином, комплексна взаємодія всіх цих учасників формує ефективну екосистему, що сприяє розвитку туристичного кластера та забезпечує стійке зростання галузі. Кластерний підхід передбачає об'єднання зацікавлених сторін – представників влади, бізнесу, місцевих громад – для спільного досягнення стратегічних цілей у сфері туризму.

Кластер сільського туризму можна охарактеризувати як зосереджену на певній території групу взаємопов'язаних підприємств, установ та організацій, що належать до сфери туризму та гостинності (включаючи засоби розміщення та харчування), а також інших галузей, таких як транспорт, зв'язок, освіта, культура, торгівля, охорона здоров'я тощо. До цього кластеру також мають входити місцеві органи влади та громадські об'єднання, які співпрацюють і доповнюють один одного в процесі створення комплексного туристичного продукту для даної території [14].

В загальному, кластер може бути інтегрований горизонтально (наприклад, в межах аграрного сектору) та вертикально (наприклад, між аграрним та туристичним секторами). Особливо важливими є мережі та кластери, які є міжгалузевими або включають взаємодоповнюючі види бізнесу. Такі кластери вважаються діагональними (або латеральними) кластерами, в яких кожен учасник додає цінність іншому, створюючи таким чином ланцюжок доданої вартості. Кластери в сільському господарстві та туризмі проявляються у

створенні тематичних (наприклад, винних) маршрутів або стежок як першої та базової форми кластеризації діяльності та атракцій. Другий етап є більш складним і включає спільний маркетинг через інформаційні мережі (наприклад, брошури та веб-сайти). Найвищий рівень кооперації проявляється у формі розвитку мереж. У цих випадках підприємства працюють разом, щоб покращити структуру, характер та якість продукту сільського туризму [46].

У світовій практиці кластерний підхід у туризмі застосовується з 1990-х років. Багато країн успішно реалізували туристичні кластери. У Польщі створено кластер туристичних технологій і регіонального розвитку «Słońce» та інноваційний туристичний кластер «Kryształ Europe», які об'єднують різні сектори індустрії (оздоровчий туризм, гастрономія, яхтовий туризм); в Естонії діє кластер оздоровчого туризму Terviseiik, що включає санаторно-курортні установи, транспортні компанії та наукові заклади і спільно розвиває національний оздоровчий туризм. Співпраця учасників кластеру орієнтована на розвиток естонського оздоровчого туризму як одного з напрямків галузі, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності та популярності спа-послуг як в Естонії, так і за кордоном [28].

В Україні концепція кластерів у туристичній галузі почала реалізовуватися на початку XXI століття. Кластери стали формуватися навколо відомих туристичних центрів, таких як туристичний кластер Кам'янець-Подільський, який зосереджений на розвитку пізнавального туризму, наданні послуг розміщення та харчування, а також організації фестивалів і ярмарків [14].

Першим прикладом успішного впровадження кластерних моделей у сфері туризму стало створення у 2001 році туристичного кластера «Кам'янець» у Хмельницькій області. Його головною метою було ініціювання та координація проєктів, спрямованих на розвиток туристичної сфери регіону та підвищення туристичної привабливості міста. Завдяки активній взаємодії учасників кластера була розроблена «Перспективна програма розвитку туризму в місті до 2020 року». Було організовано участь у виставках, конференціях, семінарах і тренінгах з питань розвитку туризму. Окрім цього, було створено туристичні

веб-сайти, виготовлено рекламну продукцію, започатковано медіа-проект «Кам'янець фестивальний» та проведено численні культурно-мистецькі заходи [2].

Туристичні кластери можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за їх цілями та характером діяльності, регіональною належністю учасників та особливостями створення та функціонування.

За цілями та характером діяльності:

- *Туристичні кластери* - об'єднання, створені для розвитку та популяризації туристичних продуктів у певних регіонах. Прикладами є туристичний кластер «Кам'янець».
- *Рекреаційно-курортні кластери* - зосереджені на закладах оздоровлення, таких як санаторії та курортні готелі, які спільно пропонують лікувально-оздоровчі послуги.
- *Сільські зелені туристичні кластери* - сприяють розвитку малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, формуючи туристичні дестинації на основі сільських населених пунктів. Перший кластер такого типу, «Оберіг», був створений у селі Гриців Хмельницької області.
- *Екологічні туристичні кластери* - забезпечують новий рівень організації туристичної діяльності, дотримуючись міжнародних стандартів сталого розвитку.
- *Виробничо-туристичні кластери* - об'єднання включають підприємства, які виробляють туристичні товари, такі як сувеніри, брошури та інші декоративні вироби.

За регіональною належністю учасників:

- *Місцеві кластери* - охоплюють учасників з одного міста чи села, які мають туристичний потенціал.
- *Регіональні кластери* - діють в межах певної області або району з метою розвитку інфраструктури.

- *Міжрегіональні та міжнародні кластери* - базуються на транскордонному співробітництві для підвищення конкурентоспроможності.
- *Мегакластери* - великі об'єднання туристичних суб'єктів єврорегіонального масштабу, що функціонують за підтримки міжнародних організацій (наприклад, ПРООН та USAID) і спрямовані на системний розвиток міжнародного туризму.

За особливостями створення та функціонування:

- *Горизонтальні міжгалузеві кластери* – формуються з підприємств різних галузей для посилення спільної конкурентоспроможності й просування місцевих туристичних послуг.
- *Вертикальні багатопрофільні інтегровані кластери* – об'єднують підприємства, пов'язані єдиним технологічним ланцюгом, діють на договірній основі.
- *Комплексні багатопрофільні кластери* – включають представників влади, бізнесу і громадськості, діють у межах компактної території (наприклад, району або громади) для спільного управління розвитком туризму [2].

У процесі вивчення кластерів у сфері сільського туризму важливо систематизувати їх відповідно до специфіки функціонування та основних цілей. Досвід реалізації туристичної діяльності на місцях, а також науково-методичні напрацювання фахівців у сфері сільського туризму свідчать, що в Україні успішно сформувалися та ефективно діють три основні типи туристичних кластерів. Вони відзначаються наявністю чіткої смарт-спеціалізації. Виходячи з критеріїв, пов'язаних зі смарт-спеціалізацією кластерів і кластерних ініціатив, можна виділити такі їх типи [14]:

- *Нічліжно-гастрономічний (садибний) кластер* сільського туризму формується на основі спільної діяльності садиб та закладів нічліжно-гастрономічного типу. Основні послуги, які він надає, включають

проживання, харчування та дозвілля. Такі кластери забезпечують унікальний досвід для туристів, поєднуючи комфортні умови для відпочинку з можливістю насолодитися традиційними стравами регіону.

- *Агротуристичний кластер* базується на сільськогосподарських підприємствах, таких як фермерські господарства та домогосподарства, які виробляють різноманітну продукцію харчування (тваринництво, садівництво). У цих господарствах рекреаційно-туристичні послуги виступають як додаткові, дозволяючи туристам отримати уявлення про процеси вирощування та збору продуктів. Проекти кластерів переважно спрямовані на розвиток туристичної інфраструктури та обслуговування туристів.
- *Краєзнавчо-екскурсійний кластер*, який лише починає своє функціонування в Україні, пов'язаний із пропозицією туристичних продуктів на основі атракцій регіону. Він об'єднує історичні об'єкти, заклади культури та місця розміщення, представляючи локальний продукт. Краєзнавчо-екскурсійні кластери можуть організовувати тематичні екскурсії, культурні події та фестивалі, що робить їх привабливими для туристів, які цікавляться історією та культурою.

Кластери є вражаючою рисою практично кожної національної, регіональної, державної і навіть столичної економіки, особливо в більш економічно розвинених країнах. Вони впливають на конкурентоспроможність всередині країн, а також через національні кордони. Тому вони ведуть до нового порядку денного для всіх керівників бізнесу, а не тільки для тих, хто конкурує по всьому світу. У більш широкому сенсі, кластери представляють новий спосіб мислення про місце розташування, який ставить під сумнів багато загальноприйнятих уявлень про те, як компанії повинні бути налаштовані, як такі інститути, як університети можуть сприяти конкурентному успіху, і як уряди можуть сприяти економічному розвитку і процвітанню [56].

Межі кластера формуються на основі зв'язків та взаємодоповнення між галузями й інститутами, що мають ключове значення для забезпечення конкурентоспроможності. Незважаючи на те, що кластери зазвичай функціонують у межах певних адміністративно-територіальних кордонів, вони можуть також виходити за їхні межі, охоплюючи різні регіони або навіть країни [56].

Кластеризація - це процес, який дозволяє учасникам використовувати свою синергію та взаємодоповнюваність між своїми виходами, включаючи кілька переваг [54].

Кластери мають низку переваг, серед яких:

- економія на масштабах;
- зосередженість на співпраці та інноваціях;
- посилення синергії та продуктивності;
- передача знань;
- спільний маркетинг;
- підвищення конкурентоспроможності;
- стійка конкурентна перевага.

Все це створює можливості для синергії та взаємного посилення для досягнення головної мети – створення дестинації – створення приємних вражень від відпочинку для її відвідувачів [54].

Малі та середні підприємства стикаються з проблемами оновлення бізнес-моделей для збереження конкурентоспроможності в глобальній економіці, і типовими відповідями на ці виклики є створення мереж та продуктів. Створення кластерів є суттєвим новим джерелом конкурентних переваг і важливою вимогою до управління. Кластери вважаються ефективними інструментами управління та маркетингу для сільських напрямків. Однак ці інструменти повинні використовуватися належним чином, щоб сприяти досягненню стійкого розвитку туризму та пов'язаних бізнес-цілей [54].

Кластери можуть бути ключовою організаційною одиницею для розуміння та підвищення ефективності регіональних економік. І саме кластер, а не сукупність непов'язаних суб'єктів господарювання, може бути ядром регіональної економіки. Кластери формуються в регіоні, оскільки всі учасники отримують переваги від близького розташування до інших подібних або споріднених суб'єктів. Учасники в кластері мають спільні конкурентні переваги та потреби [47].

Враховуючи структурну багатоманітність туристичної індустрії та домінування в ній малих підприємств, оптимальною стратегією є формування місцевих партнерств за участю туристичних компаній і інших зацікавлених учасників. Завдяки кластеру група малих та середніх підприємств може конкурувати на глобальному рівні, співпрацюючи на місцевому. Кластери в туризмі зазнали драматичного зростання, приносячи значні переваги, такі як обмін цінною маркетинговою інформацією, впровадження інновацій, розвиток ресурсів і передачу знань між зацікавленими сторонами [54].

1.2. Кластерна стратегія як інструмент підтримки розвитку туризму в регіоні

Кластерні стратегії набули значної популярності як потужний інструмент сприяння економічному розвитку та підвищення регіональної конкурентоздатності, що визнається як державними, так і місцевими політиками та практиками економічного розвитку. У випадку України, країни з багатою культурною спадщиною, історичною значущістю та природною красою, туристичний сектор, особливо сільський туризм, має значний потенціал для стимулювання регіонального зростання, диверсифікації економіки та покращення якості життя її громадян.

Кластерне мислення відіграє ключову роль, оскільки воно переорієнтовує економічний розвиток з індивідуальної підтримки підприємств на розвиток їхніх мереж та співпраці.. Важливіше і плідніше працювати з групами підприємств над

загальними проблемами (такими як навчання або модернізація виробництва), ніж працювати з окремими підприємствами. Кластерний підхід призводить до незначної залежності від субсидій на економічний розвиток та рекрутингових зусиль, спрямованих на окремі підприємства; якщо ці індивідуальні, засновані на підприємствах політики використовуються взагалі, вони повинні бути зосереджені на підприємствах, які вписуються в існуючі кластери [54].

Кластери варіюються від промисловості до промисловості і від місця до місця і працюють у багатьох різних вимірах. Різні кластери мають різні потреби. Немає жодного набору політик, які б зробили всі кластери успішними. Наприклад, технологічний кластер може потребувати допомоги з дослідженнями або капіталом, тоді як кластер металургійної промисловості може потребувати допомоги з навчанням роботи або розгортанням технологій [54]. В той час як туристичний¹ кластер має зосереджуватися на розвитку інфраструктури, маркетингу та покращенні обслуговування клієнтів. Кожен кластер має свої унікальні виклики та можливості, які вимагають адаптованих підходів. Підтримка має бути специфічною для потреб кожного кластера, щоб максимально ефективно використовувати ресурси та забезпечити стійкий розвиток. В одному випадку може бути доцільно інвестувати в навчання кадрів, в іншому – в розробку туристичних маршрутів.

Державній політиці складно створювати нові кластери свідомо. Замість цього політики та практики повинні сприяти та підтримувати економічні умови, які дозволяють виникати новим кластерам. Таке середовище може, наприклад, підтримувати створення знань, підприємництво, формування нових підприємств та доступність капіталу. Кластерна політика - це не «вибір переможців» чи виключення галузей [54]. У сфері сільського туризму кластери зазвичай виникають навколо місцевих агропідприємств, готелів, екскурсійних послуг та культурних ініціатив. Політика, що підтримує розвиток сільського туризму, має включати інвестиції в інфраструктуру, популяризацію місцевих традицій та розвиток програм навчання для підприємців у цій галузі. Такий інтегрований

підхід допомагає залучати туристів, підвищувати рівень життя місцевих жителів і зберігати культурну спадщину.

Всебічне розуміння кластерних стратегій вимагає дослідження їхніх різноманітних визначень у різних сферах: У сфері цифрового маркетингу стратегія контент-кластерів визначається як техніка, що впорядковує контент веб-сайту у пов'язані групи або «кластери» навколо конкретних ніш. Цей підхід спрямований на покращення навігації веб-сайту Search Engine Optimization (SEO) та залучення користувачів шляхом всебічного охоплення тем [50].

У гуманітарних контекстах, зокрема, як визначено Inter-Agency Standing Committee (IASC), кластерна стратегія передбачає розробку секторальних планів, цілей та показників, які безпосередньо підтримують загальні стратегічні цілі реагування, тим самим уточнюючи потреби у фінансуванні та встановлюючи пріоритети. Дане визначення підкреслює аспекти стратегічного планування та координації кластерних підходів у складних ситуаціях [59].

З точки зору регіонального розвитку, кластерні стратегії розглядаються як мережі співпраці між компаніями, науковими установами та іншими зацікавленими сторонами, готовими забезпечити додану вартість у межах певної географічної зони. Довіра та співпраця визначаються як необхідні умови для формування та успіху цих мереж. Мета полягає у підвищенні інноваційного потенціалу та конкурентоздатності регіону [45].

Стратегія розвитку кластера повинна відповідати на питання про те, як підвищити динаміку кластерів, прагнути до підвищення продуктивності та інноваційного потенціалу всіх учасників кластера і стимулювати створення нових компаній. Основною метою стратегії має бути виявлення потенціалу синергії всередині кластерів та створення умов, які збільшують ці синергії. Це дозволить регіонам підвищувати свій профіль порівняно з конкурентними місцями і одночасно покращувати свою репутацію [45].

Основними принципами, що лежать в основі ефективних кластерних стратегій, можна вважати:

- *Співпрацю та налагодження зв'язків*, адже довірливі відносини та активна співпраця між різними зацікавленими сторонами є фундаментальними. Кластери слугують платформами для налагодження зв'язків, сприяючи обміну інформацією, технологіями та найкращими практиками.
- *Географічну близькість*, хоча в цифрову епоху це не завжди суворо визначається фізичними межами, певний ступінь географічної концентрації часто полегшує взаємодію, розвиток місцевих ланцюгів постачання та поширення знань. Однак концепція може поширюватися на віртуальну співпрацю та мережі, що сягають за межі безпосередніх місцевих територій.
- *Інтеграцію ланцюга вартості*. Кластери зазвичай охоплюють цілу низку взаємопов'язаних суб'єктів уздовж ланцюга вартості туризму, від атракцій та розміщення до транспорту, місцевих виробників та допоміжних послуг. Ця інтеграція дозволяє створити цілісний та всебічний туристичний продукт.
- *Інновації та підвищення конкурентоздатності*. Основною метою є стимулювання інновацій у продуктах, послугах та процесах, що призводить до підвищення продуктивності, ефективності та загальної конкурентоздатності для членів кластера та регіону в цілому.
- *Спеціалізацію та фокус*. Успішні кластери часто розвиваються навколо певної галузі, ніші або набору пов'язаних видів діяльності, що дозволяє накопичувати спеціалізовані навички, знання та ресурси, тим самим сприяючи унікальній конкурентній перевазі [60].

Основна мета туристичних кластерів на міжнародному рівні часто полягає у налагодженні міцних партнерських відносин між місцевими підприємствами, освітніми та дослідницькими установами та представниками місцевого самоврядування, які спільно працюють над максимізацією використання туристичного потенціалу регіону [60].

Кластеризація в туристичному секторі розглядається як засіб підвищення конкурентоздатності національних або регіональних туристичних продуктів,

покращення продуктивності та прибутковості в галузі та, зрештою, сприяння регіональному розвитку шляхом ефективного використання туристичних ресурсів.

1.3. Методичні підходи до оцінки кластерної взаємодії та розробки кластерної стратегії розвитку туризму.

Ефективне управління туристичним кластером потребує постійної оцінки рівня взаємодії між його учасниками та результативності такої співпраці. Оцінка кластерної взаємодії дозволяє визначити, наскільки повно реалізується синергетичний ефект кластеру, які існують вузькі місця у співробітництві та як оптимізувати спільні зусилля. У сучасних дослідженнях наголошується, що *в умовах низької координації туристичних суб'єктів та відсутності напрацьованих бізнес-моделей співпраці необхідно формувати методичні засади інтеграційних процесів на основі кластерів*. Зокрема, при оцінюванні кластерної взаємодії враховуються чинники, які впливають на розвиток кластеру, а також привабливість туристичної дестинації для нових учасників і умови входження до кластеру [44].

Одним із підходів до вимірювання взаємодії в кластері є *аналіз інтенсивності взаємозв'язків між учасниками*. Бойко, М. в співавторстві з Босовська М., Ведмідь Н., Мельниченко С. та Охрименко А. запропонували методику оцінки інтенсивності взаємодії на основі балансу ресурсних потоків підприємства в межах туристичного кластеру. В рамках цієї методики розраховуються показники «входу» та «виходу» ресурсів для кожного учасника кластеру (фінансових, матеріальних, трудових, інформаційних тощо), на основі чого визначається індекс привабливості кластеру для учасника та індекс бізнес-можливостей учасника в кластері. Побудувавши залежність між цими індексами, дослідники отримують матрицю позиціонування підприємства в кластері. Наприклад, для одного з підприємств регіонального туристичного кластеру «Гоголівські місця Полтавщини» було показано переміщення зони його позиції в матриці з квадранта із середньою привабливістю кластеру до квадранта з

високими показниками – що сигналізує про доцільність поглиблення кластерної співпраці для даного підприємства. Даний *аналіз на основі кількісних даних (коефіцієнтів інтенсивності ресурсних потоків)* дає змогу об'єктивно оцінити, наскільки активно та результативно суб'єкт інтегрований у кластер, і чи отримує він додаткові можливості завдяки участі в ньому [44].

Крім кількісних показників, оцінка кластерної взаємодії може включати *якісні критерії та комплексні індикатори розвитку кластеру*. Дослідники пропонують оцінювати ефективність функціонування туристичного кластеру за сукупністю економічних, соціальних та екологічних критеріїв [44]. До економічних показників можна віднести рентабельність діяльності учасників кластеру, зростання обсягів туристичних послуг, збільшення інвестицій у кластер та рівень завантаження інфраструктури. Соціальні критерії охоплюють створення нових робочих місць, підвищення кваліфікації персоналу через обмін досвідом, рівень задоволеності туристів якістю продукту, розвиток довіри і партнерських відносин між учасниками кластеру. Екологічні аспекти особливо важливі для сільського туризму та рекреаційних кластерів – тут враховується збереження довкілля, раціональне використання природних ресурсів, мінімізація негативного впливу туризму на екосистеми [53]. Таким чином, методичний інструментарій оцінки кластерної взаємодії поєднує *кількісні (математико-статистичні) та якісні (експертно-аналітичні) методи*. Комплексний підхід дозволяє виявити як результативність кластеру (досягнуті економічні і соціальні ефекти), так і якість процесів взаємодії (ступінь згуртованості учасників, ефективність координації, наявність лідерства тощо) для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо подальшого розвитку кластеру.

Розробка стратегії розвитку туристичного кластеру є необхідною умовою його успішного функціонування і досягнення довгострокових цілей розвитку туризму в регіоні. Кластерна стратегія визначає спільне бачення учасників кластеру, пріоритетні напрямки співпраці, роль кожного з партнерів та конкретні заходи для реалізації потенціалу кластерної взаємодії. *Методично процес стратегічного планування кластеру базується на загальних принципах*

стратегічного менеджменту, адаптованих до багатосуб'єктного характеру кластеру: необхідно проаналізувати зовнішнє середовище і внутрішні ресурси кластеру, залучити стейкхолдерів до розробки спільної візії, визначити етапи й інструменти реалізації стратегії, а також показники моніторингу її виконання. Важливо, що *стратегія туристичного кластеру повинна узгоджуватися із загальною стратегією розвитку туризму регіону чи країни*. Зокрема, дослідження Конарівської О. та Панюк Т. пропонує алгоритм розробки стратегії туристичного кластеру в контексті національної стратегії розвитку туристичної індустрії України. Даний алгоритм враховує принципи діяльності кластерів, наявні ресурси, завдання та можливості галузі, і передбачає поетапне впровадження кластерних ініціатив у загальнодержавну туристичну стратегію [52].

Практичні рекомендації щодо формування кластерної стратегії розвитку туризму наголошують на необхідності *створення інституційної основи кластеру та поетапного планування його розвитку*. На початковому етапі доцільно сформувати координаційну раду кластеру або інший орган управління, куди входять представники ключових учасників (бізнесу, місцевої влади, освітніх і громадських організацій). Такий орган забезпечує узгодження інтересів і вироблення спільних рішень. Далі необхідно провести ґрунтовний аналіз і планування: розробити техніко-економічне обґрунтування кластеру, маркетингову стратегію просування дестинації, бізнес-план спільних проєктів, інвестиційний план для залучення ресурсів. Одним із важливих елементів є створення нормативно-правової бази співпраці – укладення угод між учасниками, розробка статуту (положення) кластеру, де визначені ролі, відповідальність і механізми прийняття рішень. Після завершення етапу планування переходять до реалізації кластерної стратегії, яка зазвичай здійснюється поступово. Рекомендується впроваджувати пілотні проєкти в межах кластеру, зокрема у сфері внутрішніх комунікацій між учасниками або спільного туристичного продукту, щоб відпрацювати механізми взаємодії на практиці. За результатами пілотної фази стратегічні документи уточнюються і

допрацьовуються (вносяться необхідні корективи до планів, угод, регламентів). На наступних етапах важливими завданнями є координація діяльності кластеру та моніторинг виконання стратегії: регулярні зустрічі координаційної ради, відстеження ключових показників (динаміки туристичних потоків, доходів, інвестицій, рівня задоволеності учасників кластеру співпрацею тощо) і підготовка звітів. Стратегія кластеру має бути гнучкою – передбачати можливість коригування цілей і заходів у разі зміни зовнішніх умов або появи нових можливостей, що є нормальним у довгостроковій перспективі розвитку туризму [44].

У процесі дослідження та подальшої розробки положень кластерної стратегії розвитку сільського туризму в Черкаській області був запропонований авторський підхід до розробки стратегії розвитку туристичного кластеру, який поєднує наукову обґрунтованість із практичними механізмами реалізації. В основі даного підходу до оцінки кластерної взаємодії лежать наступні принципи:

- 1) оцінка інтеграції суб'єктів в кластер здійснювалася з огляду на інтенсивність обміну ресурсами (входи/виходи фінансових, людських, інформаційних потоків), але доповнювалася якісними критеріями: довіра між учасниками, комунікація, бачення розвитку (за методикою запропонованою Бойко М.).
- 2) Використання індексу привабливості кластеру та індексу бізнес-можливостей, що дало змогу ідентифікувати підприємства, які мають високий потенціал для поглиблення співпраці, і ті, що потребують підтримки на етапі інтеграції.
- 3) врахування триєдиного критерію сталого розвитку, який поєднує економічну, соціальну та екологічну складові, що є важливою умовою оцінки ефективності функціонування туристичного кластеру. *Такий підхід дозволяє не лише оцінити результативність діяльності кластеру, а й визначити його довгострокову життєздатність у контексті регіонального розвитку.*

Рис.1 Організаційно-економічна структура кластерної моделі розвитку сільського туризму (складено автором)

Запропонована нами стратегія ґрунтується на принципах сталого розвитку, широкого партнерства та адаптивного управління, а її зміст структуровано за кількома ключовими елементами. В основі стратегії лежить узгоджене бачення майбутнього сільського туризму, сформульоване за результатами проведеної під час хакатону в Черкаській області «Co-creation»-сесії за участі представників місцевого бізнесу, органів влади, освітніх закладів та громадських організацій. Таке бачення включає як цілісну місію розвитку, так і цінності, на яких має ґрунтуватися туристична діяльність, а саме збереження автентичності, підтримка місцевих ініціатив, інтеграція у регіональні й міжнародні ринки. Однією з основних переваг кластерної моделі є її орієнтація на синергію. У стратегії окреслено пріоритетні напрями взаємодії: розробка спільних туристичних маршрутів і пакетів, просування єдиного бренду території, координація подій і культурних заходів, створення освітніх програм для місцевого населення і туристів. Запропоновано створити Координаційну раду кластеру, яка включатиме представників усіх ключових груп - підприємців, громади, освітян, органів місцевого самоврядування. Така рада буде виконувати функції стратегічного управління, контролю, комунікації та представництва інтересів кластеру на обласному і національному рівнях. Сучасний кластер не може

функціонувати без цифрової інфраструктури, тому передбачено створення платформи, яка об'єднуватиме туристичні продукти, освітні матеріали, оголошення про заходи, дані про інвесторів і донорів, що в свою сприятиме прозорості, координації та доступності інформації для всіх учасників. Для реалізації стратегії необхідна політична воля і бюджетна підтримка. Вона також включає інтеграцію кластерної моделі в регіональні стратегії розвитку туризму, координацію з програмами державної підтримки малого і середнього підприємництва (МСП), залучення місцевих бюджетів, міжнародних грантів, донорських коштів, технічної допомоги.

Враховуючи багатокomпонентну природу сільського туризму як виду економічної діяльності, що поєднує аграрне виробництво, культурну спадщину, екологічні ресурси та сервісні послуги, ***кластерна модель є найбільш доцільною з точки зору організаційно-економічного підходу***. Теоретичною основою для формування кластерної моделі розвитку сільського туризму є комплексний підхід, згідно з яким кожен учасник кластеру – фермер, власник садиби, освітній заклад, орган місцевого самоврядування чи громадська організація, розглядається як елемент єдиної взаємопов'язаної мережі, що функціонує задля досягнення спільної мети – підвищення привабливості сільської території та забезпечення економічної вигоди для її мешканців. Проаналізувавши підходи іноземних та вітчизняних авторів, автором було узагальнено логіку кластерної взаємодії представивши її у формі ***структурної моделі розвитку сільського туризму з позиції організаційно-економічного підходу*** (рис. 1) . Запропонована модель охоплює чотири ключові блоки, а саме: базу сільської економіки, туристичну інфраструктуру, організаційно-управлінський блок та інформаційно-консультаційний супровід.

Висновки до розділу 1

Туристичний кластер - одна з найважливіших моделей економічного розвитку, заснована на залученні та співпраці економічного середовища, науково-дослідних установ та інновацій, системи освіти, органів державної влади та відповідних організацій з туризму.

Кластерна стратегія у сфері туризму розглядається як дієвий інструмент забезпечення сталого розвитку регіону. Вона передбачає координацію зусиль усіх учасників туристичної діяльності, формування спільного бренду території та оптимальне використання її ресурсного потенціалу. Запровадження кластерного підходу дозволяє не лише підвищити якість туристичних послуг, а й розширити спектр пропозицій, орієнтованих на різні цільові аудиторії. Активне функціонування туристичного кластера розкриває потенціал регіону як привабливої туристичної дестинації, сприяє залученню інвестицій, покращує інфраструктуру та стимулює розвиток суміжних галузей. Дослідження також показують, що діяльність кластерів призводить до зростання конкурентних переваг учасників, підвищення продуктивності та виникнення мультиплікативного ефекту в економіці регіону.

Методичні підходи до розробки кластерної стратегії в туризмі полягають у поєднанні аналітичних інструментів (оцінки ресурсів, факторів і ризиків), інклюзивного планування за участю всіх зацікавлених сторін, і поетапної реалізації із системним моніторингом. У випадку сільського туризму кластерна стратегія має враховувати унікальні місцеві особливості та передбачати механізми залучення громади. Важливо підкреслити, що успіх реалізації стратегії туристичного кластеру значною мірою залежить від підтримки з боку органів влади (створення сприятливих умов, програм співфінансування, освітніх ініціатив для кластерів тощо) та від активності самих учасників кластеру, їх готовності до співпраці і інновацій. Правильно побудована та реалізована кластерна стратегія розвитку туризму здатна прискорити розвиток галузі, особливо в сільських регіонах, забезпечуючи конкурентні переваги на тривалій період.

РОЗДІЛ 2. СІЛЬСЬКА ЕКОНОМІКА ТА ТУРИЗМ НА ЧЕРКАЩИНІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Сучасний стан сільської економіки в регіоні

Вплив туризму на сільську економіку Черкаської області є багатограним і має значний потенціал для подальшого розвитку. Черкаська область володіє значним туристичним потенціалом, який активно просувається як місце для роботи, проживання та відпочинку. Наразі туризм робить певний внесок у місцеву економіку, проте його повний потенціал ще не розкрито. Регіон володіє багатими природними та культурно-історичними ресурсами, які є основою для розвитку різних видів сільського туризму. Ключовими можливостями для зростання є збільшення інвестицій в інфраструктуру, покращення маркетингу та просування регіону, а також підтримка місцевих ініціатив у сфері туризму. Основними проблемами, які потребують вирішення, є недостатній рівень розвитку інфраструктури, низька кваліфікація кадрів та відсутність чіткої законодавчої бази для регулювання сільського туризму.

Черкаська область знаходиться в центральній частині України, в басейні середньої течії річки Дніпро. На півночі вона межує з Київською областю, на сході – з Полтавською, на півдні – з Кіровоградською, а на заході – з Вінницькою областю. Площа Черкаської області становить 20,9 тис. кв. кілометрів, що є 3,5 % території держави (18 місце в Україні) [40].

Згідно з даними Черкаської обласної ради, чисельність населення області на 1 січня 2022 року становило 1160,7 тисячі осіб. Частка міського населення складає 57,3%, тоді як сільське населення становить 42,6%, це свідчить про те, що сільське населення є вагомою часткою в загальному складі населення регіону [42].

Статистичний збірник «Сільське господарство Черкащини» за 2023 рік [31] містить дані про кількість зайнятих за видами економічної діяльності за період 1990-2022 років. У 2022 році в сільському, лісовому та рибному господарстві було зайнято 102,3 тисячі осіб, що підкреслює значну роль аграрного сектору як роботодавця в регіоні.

Згідно даних офіційного веб-порталу Черкаської обласної державної адміністрації [1], агропромисловий комплекс Черкаської області включає 573 сільськогосподарських підприємства, 1401 фермерське господарство, 94 сільськогосподарських кооперативів та 201 тисячу особистих селянських господарств. Такі показники свідчать не лише про високу зайнятість населення в аграрному секторі, а й про дрібнотоварний характер виробництва, активний розвиток фермерства та кооперативного руху, значущу роль аграрного сектору в економіці регіону, а також про наявний потенціал для модернізації і впровадження інновацій у сільському господарстві.

За результатами оцінки робочої сили Головного управління статистики у Черкаській області Державної служби статистики України [26], в 2021 році до повномасштабного вторгнення росії на територію України, в регіоні кожна четверта зайнята особа працювала у сільському, лісовому та рибному господарстві. Рівень безробіття серед сільського населення (11,6%) був вищим, ніж серед міського (9,7%). У 2021 році робоча сила віком 15 років і старше становила 544,1 тис. осіб, з яких було 489,3 тис. зайнятого населення.

Стан інфраструктури в сільських районах Черкаської області є неоднорідним і має значний вплив на економічний розвиток регіону. Станом на 1 січня 2020 року 34 сільські населені пункти (4,2%) не мали автобусного сполучення з районними центрами. Відсутність регулярного транспортного сполучення може обмежувати доступ сільських мешканців до робочих місць, ринків збуту та соціальних послуг, що негативно позначається на економічній активності та якості життя в цих районах. Щільність автомобільних доріг в Черкаській області становить 0,29 км на квадратний кілометр, що вище за середній показник по Україні (0,28 км/кв. км), але значно нижче, ніж у багатьох європейських країнах. Якість дорожнього покриття та ефективність дорожньої мережі мають прямий вплив на вартість і час транспортування сільськогосподарської продукції [32].

Поряд із розвиненим аграрним сектором, в області існують промислові центри. Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021 – 2027 [32] роки

спрямована на перетворення Черкаської області на сучасний економічний та туристичний центр України. Область поєднує в собі сильні сторони як в промисловості, так і в сільському господарстві. Заявлена стратегія розвитку чітко вказує на амбіції щодо використання туристичного потенціалу, що свідчить про перспективний підхід до диверсифікації сільської економіки.

Але однією з ключових проблем сталого розвитку сільських територій сьогодні є їх деградація, спричинена ослабленням виробничих систем. Це загострює такі виклики, як безробіття, бідність, трудова міграція та демографічна криза. Збереження людського потенціалу шляхом розширення можливостей зайнятості та створення гідних умов життя в сільській місцевості відіграє важливу роль у розвитку цих територій і зміцненні їхньої соціально-економічної інфраструктури [19].

Комплексний аналіз соціально-економічних показників сільських територій дозволяє визначити ключові тенденції, що суттєво впливають на їхній розвиток, зокрема і на стан соціальної та комунальної інфраструктури. Динаміка розвитку сільської місцевості безпосередньо залежить від ситуації в аграрному секторі, оскільки напрям діяльності сільськогосподарської галузі та рівень її інтенсифікації визначають кількість робочих місць, рівень соціально-культурного забезпечення сіл і стан комунальної інфраструктури. Недостатня економічна диверсифікація та слабо розвинена соціально-економічна інфраструктура спричиняють відтік населення з сільських територій, особливо молоді, яка не бачить перспектив для життя в таких умовах. Це, своєю чергою, поступово перетворює села на депресивні населені пункти [19].

Важливим елементом туристичної привабливості сільських територій, поряд із розвитком загальної соціально-економічної інфраструктури, є інфраструктура для прийому та обслуговування туристів. Її якість і різноманіття безпосередньо впливають на рівень задоволеності відвідувачів, тривалість перебування та обсяг витрат у місцевих громадах. Однією з ключових складових

цієї сфери є інфраструктура розміщення, яка в сільській зазвичай має специфічну форму – від традиційних садиб до екоосель і рекреаційних баз.

У сільській місцевості Черкаської області існують різні варіанти розміщення, включаючи бази відпочинку, розташовані переважно біля Дніпра, а також приватні сільські садиби. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості сільських садиб, які спеціалізуються на зеленому та агротуризмі. Власники таких садиб намагаються поєднати традиційний сільський уклад життя із сучасними запитами мандрівників, пропонуючи їм можливість не лише відпочити в екологічно чистій місцевості, а й долучитися до сільськогосподарських робіт, дегустувати натуральні продукти власного виробництва, брати участь у майстер-класах із народних ремесел та знайомитися з культурними традиціями регіону.

На сьогодні відсутнє єдине джерело, яке б надавало точні дані щодо кількості сільських садиб в Україні. Основна проблема обліку в сфері сільського зеленого туризму полягає в тому, що більшість фермерських і особистих селянських господарств, які надають туристичні послуги, працюють за спрощеною системою оподаткування та офіційно не зареєстровані як туристичні об'єкти. Державна служба статистики України не має належної бази даних або спеціалізованих механізмів для моніторингу відвідуваності сільських господарств у межах зеленого туризму, що значно ускладнює отримання об'єктивної статистичної інформації про стан і розвиток сільського туризму, зокрема і в Черкаському регіоні.

За інформацією офіційного веб-порталу Черкаської обласної державної адміністрації [35], на території регіону функціонують 34 агросадиби, які пропонують послуги відпочинку для міських жителів і знайомлять іноземних туристів із місцевими традиціями та побутом. Відвідувачам надається можливість зупинитися в автентичних сільських хатах із збереженням традиційного укладу життя, насолодитися екологічно чистим середовищем, свіжим повітрям, сонцем та природними водоймами. Гостям пропонуються

страви української кухні, приготовані з натуральних продуктів, а також тепла родинна атмосфера. Додатково агросадиби організовують майстер-класи з народних ремесел, риболовлю, полювання, пікніки, кінні та водні прогулянки. Найбільший розвиток у цій сфері мають Черкаський район (14 садиб) та Канівський район (6 садиб).

Станом на березень 2025 року на веб-сайті ГО «Спілка сільського зеленого туризму України» [4] мережа добровільної категоризації в сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» в Черкаському регіоні налічує лише один засіб розміщення – сільську садибу «Коло друзів», яка має третю (найвищу) категорію.

Одним із ресурсів, що надає відкритий доступ до бази даних зелених туристичних об'єктів України із детальною інформацією про умови проживання, перелік послуг та ціни, є вебпортал RURALTOURISM.COM.UA [12]. Цей портал відповідає запитам дедалі більшої кількості користувачів Інтернету, які прагнуть відпочити на природі, провести вихідні або свята за межами міста, а також ознайомитися з місцевими традиціями та національною кухнею. Станом на березень 2025 року в розділі "Пошук нічлігу" порталу представлено п'ять садиб Черкаського регіону: гостьовий дім "Кобзарєва колиска" (с. Моринці), гостьовий дім «Тарасові шляхи» (с. Моринці), сільський дім «Холодноярський зорепад» (с. Залевки), сільський дім «Сирна Хатка» (с. Старі Бабани) та гостьовий дім «Дивокрай» (с. Головківка).

Туризм безпосередньо вкладає економічну цінність в сільське господарство Черкаської області через створення можливостей працевлаштування в різних галузях. Заклади розміщення та харчування часто віддають перевагу використанню місцевих продуктів, що не лише підвищує якість обслуговування, але й забезпечує попит на сільськогосподарську продукцію, що стимулює фермерів до збільшення виробництва. Транспортний сектор також виграє від туризму, з можливостями, що виникають для місцевих транспортних провайдерів, щоб задовольнити рух відвідувачів у регіоні. Крім безпосередньої зайнятості в цих основних галузях, пов'язаних з туризмом,

ширша туристична екосистема створює робочі місця в допоміжних послугах, таких як екскурсійне обслуговування, виробництво сувенірів та організація рекреаційної діяльності. Відкриття туристичних об'єктів безпосередньо призводить до створення робочих місць для місцевих жителів, тим самим відіграючи вирішальну роль у зниженні рівня безробіття в сільських громадах. Розвиток сільського зеленого туризму вважається відчутним вирішенням проблеми забезпечення зайнятості сільських жителів.

Крім того, туризм виступає як значне джерело доходу для місцевого населення через як безпосередню зайнятість, так і сприяння підприємницькій діяльності. Сільський туризм створює нові можливості для заробітку, зокрема через такі заходи, як забезпечення відвідувачів житлом, організація екскурсій, а також продаж товарів та сувенірів місцевого виробництва. Сільський зелений туризм, наприклад, забезпечує селян додатковими заробітками, які можуть бути життєво важливими для поліпшення їх життєдіяльності. Економічна функція сільського зеленого туризму пов'язана зі збільшенням доходів сільських жителів. Такий додатковий дохід випливає з різних послуг, пов'язаних з туризмом, і продажу місцевої сільськогосподарської продукції або предметів ручної роботи безпосередньо туристам.

Розвиток туризму сприяє отриманню доходів як для місцевого, так і для державного бюджетів за рахунок збору податків і зборів, пов'язаних з туризмом підприємств і заходів. Створення та функціонування закладів розміщення та харчування, та інших послуг генерують податкові надходження, які можуть бути реінвестовані в розвиток регіону. Такий фінансовий потік може зміцнити державні послуги та ще більше збільшити привабливість регіону як для місцевих жителів, так і для відвідувачів.

2.2. Потенціал розвитку туризму в сільській місцевості Черкащини

Сільський туризм набуває все більшого значення, демонструючи значні соціально-економічні переваги, такі як диверсифікація сільської економіки, створення нових робочих місць, збереження культурної спадщини та природного

довкілля. Черкаська область володіє значним туристичним потенціалом як у міських, так і в сільських районах. Зростаючий інтерес до автентичних та природних туристичних вражень робить сільську місцевість Черкащини особливо привабливою для розвитку сільського зеленого туризму.

Черкаська область вирізняється значною різноманітністю природних, історичних та культурних ресурсів, які є основою для розвитку сільського туризму. Сьогодні Черкащина є одним із провідних регіонів України в плані забезпеченості курортними та рекреаційними ресурсами. Регіон відомий своєю природою, пляжами на Дніпрі, печерами, лікувальними грязями, а також наявністю радонових і гідрокарбонатних натрієво-магнієво-кальцієвих вод. Важливими туристичними та екскурсійними об'єктами є також численні історико-культурні пам'ятки, що представляють археологію, історію, архітектуру та мистецтво [6].

Рекреаційно-курортна зона Черкащини займає приблизно 275 тисяч гектарів, що становить 13% від загальної площі регіону [38]. Вигідні кліматичні умови сприяють значному біорізноманіттю регіону. Природно-заповідний фонд включає 540 територій та об'єктів, з яких 22 мають загальнодержавне значення, а 518 – місцеве. Показник заповідності дорівнює 3,1% від площі області [40].

Природні багатства області включають річку Дніпро, яка протікає територією області на 150 км. Ліси займають значну частину території (15,4%) та разом з численними річками (1037) та озерами створюють сприятливі умови для розвитку екотуризму. Буцький каньйон, відомий своїми гранітними скелями, є популярним місцем для активного відпочинку. Кременчуцьке водосховище пропонує можливості для водних видів спорту та відпочинку на пляжах. Крім того, в області є 40 джерел мінеральних та питних вод, які можуть бути використані для розвитку оздоровчого туризму [40].

На території області знаходиться значна кількість пам'яток археології, архітектури та історії, що свідчить про її багату культурну спадщину. На державному обліку в Черкаській області перебувають 9078 пам'яток: з них 7169

пам'яток археології, 1552 пам'яток історії, 184 архітектури, 173 монументального мистецтва [16].

В області налічується 8 історико-культурних заповідників, два з яких мають національний статус: Шевченківський національний заповідник, Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура», Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів», Кам'янський державний історико-культурний заповідник, Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник, Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань».

Черкаська область володіє значним багатством історико-культурної спадщини та рекреаційних територій. У регіоні спостерігається зростання кількості подій та заходів, що відбуваються в туристичних центрах. Наприклад, у 2024 році в регіоні проводились такі заходи як фестиваль «Сила Нації 2024» в Холодному Яру в селі Мельники, ювілейний фестиваль Тараса Шевченка «Ше.Fest-2024» у селі Моринці, а також фестиваль нескореної нації «Холодний Яр» (проводиться щорічно з 2015 року). Цей процес підкріплюється зростаючою популярністю туризму, а також реформою децентралізації влади та покращенням умов для ведення бізнесу в Україні.

В області діють три туристично-інформаційні центри - Чигиринський ТІЦ, Черкаський ТІЦ, Канівський ТІЦ.

Популярності набувають концепції екотуризму, коли відпочинок у сільській місцевості поєднується з активностями на природі: риболовлю, кінними прогулянками, збиранням ягід і грибів, катанням на човнах або байдарках по Дніпру. Деякі садиби пропонують туристам можливість пожити у справжніх українських хатах, скуштувати страви традиційної української кухні, приготовані за старовинними рецептами, а також відвідати етнографічні музеї та місцеві визначні пам'ятки.

Крім того, у регіоні активний відпочинок займає важливе місце, зокрема [35]:

- гірськолижний курорт «Водяники» у Звенигородському районі, що пропонує три лижні спуски довжиною 550, 600 і 700 метрів, гірський схил з перепадом висот понад 100 метрів, а також парк з трамплінами і квотерпайпом;
- Жашківський кінно-спортивний комплекс;
- міжнародний спортивний комплекс з великого тенісу «Селена»;
- яхт-клуб «Парус»;
- скелелазний район у селі Буки, де гранітний каньйон на річці Гірський Тікич входить до сотні найкрасивіших місць України і вирізняється своєю оригінальністю;
- сплави на байдарках по річці Гірський Тікич і Рось;
- веломаршрути по визначних місцях Черкащини;
- парапланеризм;
- пейнтбол.

Такі активності можуть слугувати ефективним засобом для проведення часу під час відпочинку в сільській місцевості, забезпечуючи не лише незабутні враження, але й можливість поглибленого вивчення природних екосистем та дослідження місцевої флори та фауни.

На основі проведеного дослідження ресурсного потенціалу Черкаського регіону автором була складена картосхема сільських садиб та історико-культурних заповідників Черкаської області (рис. 2). Вона відображає просторове розміщення ключових об'єктів туристичної інфраструктури в сільській місцевості, а також пам'яток культурної спадщини, що становлять основу для формування комплексного туристичного продукту. Така візуалізація дозволяє не лише ідентифікувати туристично привабливі зони, а й визначити точки перетину між культурними маршрутами та наявними засобами

розміщення, що є важливим для подальшого розвитку кластерної стратегії регіону.

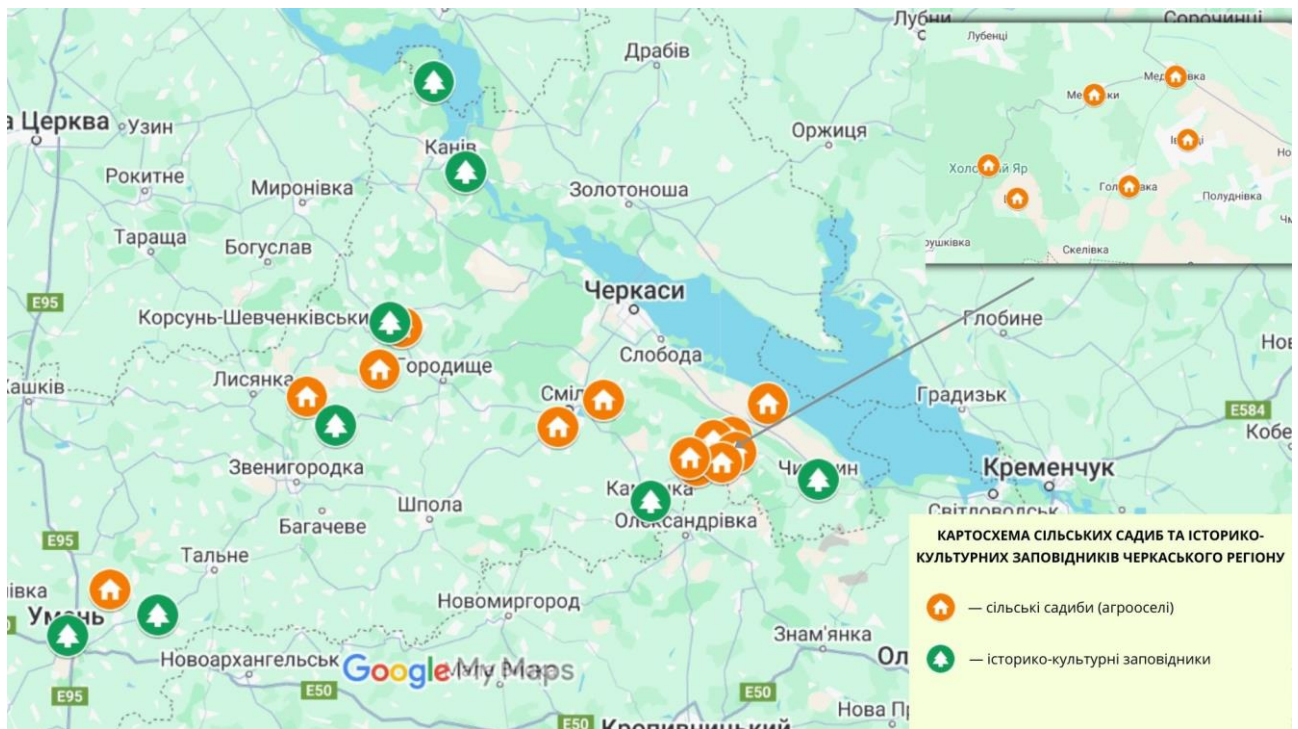

Рис. 2. Картосхема сільських садиб та історико-культурних заповідників Черкаського регіону (складено автором)

4 серпня 2020 року в Дикому Хуторі на Чигиринщині було презентовано бренд Черкащини [41]. Слоганом було обрано «Черкащина – місце сили». Сенс бренду підкреслив унікальність Черкащини як території з багатою історією та культурною спадщиною. Саме тут зароджувалася Українська держава, поширювалася Трипільська культура, діяло козацтво під проводом Богдана Хмельницького, відбувалося гайдамацьке повстання Коліївщина, а також народився Тарас Шевченко. Створення бренду мало на меті оновити імідж області, зробити її впізнаваною та привабливою для туристів, інвесторів і мешканців, підкреслюючи її унікальні особливості та історичне значення.

Розвиток сільського туризму на Черкащині може суттєво підсилити бренд регіону зробивши його органічною частиною та підвищивши впізнаваність на національному рівні. У контексті розвитку сільського туризму в Черкащині важливо створити візуальну єдність та асоціації, які б формували позитивний імідж регіону. Для цього необхідно використовувати кольори, шрифти та

графічні елементи бренду «Черкащина – місце сили», що сприятиме формуванню асоціативного ланцюга у туристів, підвищуючи впізнаваність регіону. Одним з ключових аспектів може виступати розробка додаткових елементів, які поєднують основний логотип бренду з символами сільського туризму, створивши гармонійний візуальний стиль, який підкреслює автентичність та природні багатства Черкащини. Для ефективного просування сільського туризму доцільно представити Черкащину єдиним стендом під брендом «Черкащина – місце сили», що створить цілісну картину можливостей регіону на виставках, ярмарках, фестивалях та інших туристичних заходах. Розповсюдження інформаційних матеріалів, таких як буклети, листівки та відеоролики, через різні канали комунікації, сприятиме підвищенню обізнаності про сільський туризм. Окрім того, автор вважає, що доцільним кроком буде створення цифрової платформи під назвою «Сільська Черкащина», яка включатиме сайт або мобільний додаток з картою фермерських садіб, агромаршрутами, розкладом фестивалів та можливістю бронювання турів. Дана ініціатива вимагатиме підтримки з боку бізнесу та місцевої влади, щоб забезпечити комплексний підхід до розвитку сільського туризму в регіоні.

Останні роки засвідчили зростання інтересу до використання кластерного підходу як ефективного інструменту розвитку сільських територій, особливо у сфері туризму. Кластерна модель співробітництва дозволяє об'єднувати ресурси та компетенції різних суб'єктів – бізнесу, органів влади, громадськості – для досягнення синергетичного ефекту та створення стійких форм партнерства. У контексті регіонального розвитку це відкриває можливості для активізації локальної економіки, диверсифікації зайнятості населення та підвищення туристичної привабливості територій. Зважаючи на потребу в інтеграції внутрішніх ресурсів та формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту, дедалі більше громад і підприємств на Черкащині звертаються до практики кластерного співробітництва як стратегічного рішення.

В регіоні вже існують агротуристичні ініціативи, такі як кластер «Шляхами Трипільської праматері» [58]. Цей проєкт охоплює території

Черкаської, Вінницької та Кіровоградської областей, а також Молдови та Румунії, з метою популяризації спадщини Трипільської культури. Кластер об'єднує аграрні підприємства, фермерські господарства, туристичні компанії та органи місцевої влади для розвитку агротуризму та збереження культурної спадщини. Проект агротуристичного кластера «Шляхами Трипільської Праматері» має кілька характеристик, які сприятимуть розвитку мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) та залученню внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до співпраці в регіоні. Проект надає усім зацікавленим сторонам системне уявлення про напрямки розвитку свого регіону. Він дозволяє змінювати або детальніше розробляти стратегії розвитку місцевих громад. Крім того, проект надає великому бізнесу можливість бачити громади як потенційні об'єкти для диверсифікації або доповнення основних напрямків діяльності. Також створює умови для відкриття численних мікро- та малих підприємств у громадах проекту. Однією з головних ролей проекту є те, що він відкриває додаткові можливості для молоді та залучає специфічні знання ВПО, які переїхали до громад з регіонів, де такі навички вже були поширені.

Після завершення війни Україна буде об'єктом підвищеної уваги з боку міжнародної спільноти дослідників – сюди приїжджатимуть з усього світу, щоб отримати унікальний історичний досвід, вивчити феномен стійкості українського народу та ознайомитися з процесами відновлення країни. Але важливо, що вже зараз є дослідження спрямовані на з'ясування причин, які дозволили українцям витримати боротьбу проти агресії росії. Проект «Шляхами Трипільської Праматері» має міжнародний контекст. До Черкаського та Кіровоградського регіонів, де плануються заходи, залучені також Ямпільська та Студенянська громади Вінницької області, що межують з Молдовою та Придністров'ям. Це створює можливості для розвитку міжнародного туризму та культурних проектів на основі спадщини Трипілья-Кукутень у рамках Європейського Союзу. У його рамках цього вже зроблено значні кроки: Асоціація регіонального розвитку територіальних об'єднань громад підписала Меморандум про співпрацю з Громадським об'єднанням «Центр Управління і

Реформ Публічних і Приватних Підприємств» (Public Association «Center for Management and Reform of Public and Private Enterprises», Центр GRAPP, Молдова) та з Північним регіональним агентством розвитку Республіки Молдова. Будівництво мосту в Ямполі створює унікальну торгову пропозицію для Молдови та Румунії, а також для всього Європейського Союзу. Важливим аспектом є те, що вже дві громади підписали Меморандум про створення Асоціації та управляючої компанії кластера «Шляхами Трипільської Праматері» [58].

Розвиток кластерного потенціалу на Черкащині також підтримується Українським кластерним альянсом. 18 серпня 2022 року в Черкасах відбувся регіональний захід, спрямований на започаткування діалогу між ключовими стейкхолдерами області щодо розвитку кластерних ініціатив. Він був організований за підтримки GIZ Ukraine у рамках проєкту USA Project Prom. Під час заходу обговорювалися перспективи створення агротуристичних кластерів в Умані, Черкаському районі та на Канівщині. Особлива увага була приділена огляду агротуристичних ініціатив у Черкаській області. Павлом Ярмієм, головою правління ГО «Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад» (APP TOTГ) було презентовано ініціативу створення агротуристичного кластеру в Умані з наголосом на важливості ландшафтного планування та інтеграції з іншими регіональними ініціативами. Український кластерний альянс відзначив важливість місцевого лідерства та інтеграції з іншими регіональними ініціативами для досягнення сталого розвитку агротуризму в Черкащині [27].

Розвиток міжнародного туризму, особливо в контексті культурної спадщини Трипілья-Кукутень, відкриває можливості для підвищення туристичної привабливості Черкаського регіону. В свою чергу це сприятиме економічному розвитку місцевих громад, створенню нових робочих місць та покращенню інфраструктури. Залучення туристів також сприятиме популяризації місцевих традицій та культурних цінностей, що позитивно вплине на соціально-економічну ситуацію в регіоні.

Створення подібних ініціатив відкриває значні перспективи для розвитку туризму на сільських територіях Черкаської області, особливо в контексті післявоєнного відновлення та розвитку.

Післявоєнний період вимагатиме відновлення інфраструктури та економіки. Сільський туризм може стати важливим інструментом для створення нових робочих місць, залучення інвестицій та розвитку малого бізнесу. Місцеві фермери, виробники органічних продуктів, гідри та власники житлових об'єктів отримують шанс на додаткові доходи через співпрацю з туристами. Відкриття туристичних локацій в сільській місцевості, закладів розміщення та харчування посприяє розвитку фермерських господарств, що виробляють органічну продукцію, що не тільки стане додатковим фактором економічного відновлення, але й дозволить залучити нових постачальників і підприємців.

У післявоєнний період сільський туризм має всі передумови стати одним із провідних напрямів розвитку туристичної сфери, адже він відкриває унікальні можливості для відновлення економіки, створення нових робочих місць та залучення інвестицій у сільські території. Війна спричинила глибокі фізичні та психологічні травми як серед військових, так і серед цивільного населення. У цьому контексті сільський туризм може виступити важливим інструментом реабілітації для ветеранів та осіб, які пережили окупацію, обстріли, фільтраційні табори або втрату рідних. Завдяки відпочинку на природі, зануренню в спокійне середовище та участі в традиційній культурі сільський туризм сприятиме відновленню фізичного здоров'я, психологічної рівноваги та поверненню людей до повноцінного життя.

Для військових, які повертаються зі зони бойових дій, важливо мати можливість спілкування з звичайними людьми в спокійній атмосфері для відновлення соціальних зв'язків. Сільський туризм може допомогти їм знайти спільну мову з місцевими жителями.

Одним із ефективних напрямів реалізації сільського туризму в контексті реабілітації є організація туристичних маршрутів і турів, що включають

відпочинок на природі, споживання екологічно чистих продуктів та перебування в комфортній, автентичній сільській атмосфері.

Тури, що включатимуть відпочинок на природі, медитацію, заняття сільським господарством, допоможуть військовим відновити емоційну рівновагу та фізичне здоров'я. Це може бути як частина спеціальних програм для ветеранів, так і відкриті ініціативи для всіх бажаючих.

Важливим напрямом розвитку сільського туризму є розробка активних програм відпочинку, зокрема велосипедних турів, піших прогулянок, риболовлі, кінних прогулянок та інших видів діяльності на природі. Перспективною ідеєю є створення реабілітаційних центрів на базі сільських садиб, що не лише сприятиме залученню туристів, а й стимулюватиме загальний розвиток сільського туризму. Для ефективного функціонування таких центрів необхідно налагодити співпрацю з лікарями, спеціалістами з реабілітації та медичними установами, залучити кваліфікованих фахівців і забезпечити високий рівень послуг, що допоможе здобути довіру клієнтів. Окрім того, важливо розробити різноманітні програми й реабілітаційні пакети, адаптовані до індивідуальних потреб і побажань туристів. Наприклад, пропонувати індивідуальні та групові заняття, пет-терапію, використання природних ресурсів у терапевтичних практиках та інші види активностей, спрямовані на фізичне й психологічне відновлення. Створення таких пакетних пропозицій забезпечить туристам зручність вибору оптимальних програм реабілітації.

Після тяжких переживань цивільне населення також потребує відновлення. Програми сільського туризму, які включають участь у фермерських роботах, органічному садівництві, а також заняття мистецтвом і ремеслами (особливо гончарством), допоможуть зменшити стрес, повернути відчуття спокою та стабільності.

Зростання популярності внутрішнього туризму в Україні, особливо зеленого туризму та активного відпочинку, позитивно впливає на вирішення соціально-економічних проблем у регіонах, що відкриває можливості для

розвитку туристичної інфраструктури, задовольняє потреби туристів, а також започатковує відкриття нових підприємств у туристичній сфері та розширення діяльності вже існуючих бізнесів. Крім того, сприяє поліпшенню інфраструктури громад, наприклад, ремонту місцевих доріг. Важливим аспектом успішної промоції туристичного потенціалу є створення туристичного бренду регіону.

2.3. Вплив туризму на сільську економіку регіону

Позитивний вплив сільського туризму на подолання соціально-економічних проблем села проявляється насамперед у розширенні можливостей працевлаштування для місцевого населення, особливо для жінок, а також у забезпеченні додаткового доходу для селян, що сприяє зайнятості не лише у виробничій діяльності, а й у сфері обслуговування. Зі зростанням кількості туристів підвищується попит на різноманітні послуги, що стимулює розвиток транспорту, зв'язку, торгівлі та побутового обслуговування. Активізація сільського туризму сприяє також покращенню благоустрою садиб, вулиць і населених пунктів загалом, а також розвитку соціальної інфраструктури. Окрім того, сільський туризм сприяє підвищенню культурного та освітнього рівня мешканців села [17].

Сільський туризм має значний потенціал для генерування доходів для місцевих жителів через надання послуг з розміщення, харчування, екскурсійного обслуговування та інших видів туристичної діяльності. Туристи, відвідуючи сільську місцевість, витрачають кошти на товари та послуги, що надаються місцевими підприємствами та приватними особами, тим самим стимулюючи місцеву економіку. Агротуризм, зокрема, сприяє збільшенню продажів екологічно чистих продуктів з особистих селянських господарств. Туристи, зацікавлені в автентичному сільському досвіді, цінують місцеві сільськогосподарські продукти, що створює ринок для їх збуту.

Розвиток сільського туризму також сприяє диверсифікації сільської економіки, зменшуючи її залежність від традиційного сільського господарства.

В умовах, коли сільське господарство може зазнавати спаду або бути низькорентабельним, туризм пропонує альтернативне джерело доходів та зайнятості для сільського населення, роблячи сільську економіку більш стійкою до зовнішніх факторів.

Туризм у сільській місцевості стимулює розвиток суміжних галузей економіки, таких як транспорт, харчова промисловість та виробництво місцевих ремесел. Потреби туристів у пересуванні, харчуванні та сувенірах створюють попит на продукцію та послуги цих галузей, що призводить до їх розвитку та зростання

Інвестиції в туристичну інфраструктуру, такі як дороги та комунальні послуги, не лише покращують умови для туристів, але й приносять користь усій місцевій громаді. Покращена інфраструктура підвищує якість життя як для туристів, так і для місцевих жителів.

Розвиток сільського зеленого туризму сприяє малому підприємництву, що є важливим чинником для покращення економіки аграрних регіонів країни.

Туризм у сільській місцевості Черкаської області має глибокий соціокультурний вплив, який також має значний економічний вимір. Одним з найбільш важливих є збереження та популяризація місцевої культури, традицій та спадщини, які, в свою чергу, стають ключовими атракціями для туристів. Сільський туризм активно сприяє збереженню та популяризації місцевих звичаїв, традиційних ремесел та багатой культурної спадщини регіон. Він також відіграє важливу роль у відродженні, збереженні та розвитку місцевих народних звичаїв, традиційних ремесел та об'єктів історико-культурної спадщини. Сільський туризм є складовою соціально-економічного відродження сіл, невід'ємним аспектом якого є культурна спадщина. Сільський туризм також відкриває для відвідувачів можливості культурного збагачення та особистісного розвитку, особливо у тих регіонах, де збережені національні традиції, фольклор, архітектурні пам'ятки, музеї та церкви. Акцент на місцевій культурі й автентичних традиціях не лише приваблює туристів, що прагнуть справжнього

досвіду, а й сприяє збереженню унікальної ідентичності краю. Популяризація культурних та природних особливостей сільських територій здатна формувати у мешканців глибше усвідомлення цінності їхньої спадщини. Підвищення рівня місцевої самосвідомості та гордості за свій край сприяє зміцненню громади та її активній участі у розвитку туризму, що, своєю чергою, забезпечує стійкість туристичної діяльності у довгостроковій перспективі.

Висновки до розділу 2

Сільська економіка Черкащини сьогодні перебуває на етапі активного пошуку нових напрямів розвитку, що пов'язано із загальними трансформаційними процесами в аграрному секторі та соціально-економічними викликами. Сільські території регіону характеризуються значним природним і трудовим потенціалом, однак водночас стикаються з проблемами депопуляції, обмеженого доступу до інфраструктури та недостатньої диверсифікації економічної діяльності, що потребує пошуку додаткових драйверів економічного пожвавлення, одним із яких виступає туризм.

Туризм має мультиплікативний вплив на сільську економіку регіону. Його розвиток сприяє створенню нових робочих місць, стимулює розвиток малого і середнього бізнесу, активізує підприємницьку ініціативу серед місцевого населення. Крім того, туризм сприяє модернізації інфраструктури, підвищенню інвестиційної привабливості територій, збереженню культурної і природної спадщини, а також зміцненню соціальної згуртованості громад.

Відсутність конкретних та актуальних даних про кількість туристів та їхній економічний вплив підкреслює потенційну сферу для вдосконалення підходу до управління туризмом у Черкаській області. Створення надійної системи збору та аналізу туристичної статистики було б неocenним для розуміння фактичного внеску сектору в сільську економіку, виявлення тенденцій та прийняття обґрунтованих рішень щодо майбутніх стратегій розвитку. Для забезпечення сталого розвитку сільського туризму та максимізації його економічних вигод

необхідно вжити комплексних заходів, спрямованих на усунення існуючих перешкод та використання наявних можливостей.

РОЗДІЛ 3. КЛАСТЕРНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРКАЩИНИ ЧЕРЕЗ КОНСУЛЬТУВАННЯ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

3.1. Оцінка перспектив розроблення кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині

У зв'язку зі збільшенням інтересу до сільського туризму та потребою в адаптації регіональних стратегій до сучасних викликів, важливо оцінити перспективи формулювання основних положень кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині. Однак, для більш ефективного використання потенціалу Черкаського регіону та підвищення його конкурентоздатності на туристичному ринку, доцільним є розглянути можливість впровадження кластерної стратегії розвитку сільського туризму.

З огляду на природні, культурно-історичні та соціально-економічні особливості Черкаської області, доцільним є формулювання кластерної стратегії розвитку сільського туризму, яка передбачає координацію зусиль місцевих громад, бізнесу, органів влади та освітніх установ. Її впровадження принесе значні переваги та потенційні вигоди, адже кластери сприяють підвищенню конкурентоздатності учасників за рахунок взаємовигідної співпраці, зокрема у сфері маркетингу, обміну досвідом та залучення інвестицій.

Розвиток сільського туризму шляхом залучення усіх ресурсів сучасного українського села, включаючи використання вільної житлової площі особистих селянських господарств, багатих рекреаційних і туристичних ресурсів регіону, а також надання рекреаційних послуг власниками сільських садиб, відкриває перед сільськими мешканцями нові можливості для забезпечення добробуту своїх родин та зміцнення економіки місцевих громад. Сільський туризм сприяє не лише економічному розвитку, а й збереженню навколишнього природного середовища та культурної спадщини сільських територій. Його подальше розширення потребує запровадження ефективної організаційної моделі туристичної діяльності, яка б забезпечувала сталий розвиток. Одним із таких

ефективних механізмів є *кластерна модель сталого розвитку сільського туризму* [29].

До розробки та впровадження кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині необхідно залучити широкий спектр зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони повинні бути залучені до кластеру місцевих підприємств, організацій та атракцій, які можуть ефективно використовувати обмежені ресурси, працюючи разом, щоб досягти своєї цільової аудиторії. Ключову роль у цьому процесі відіграє місцева влада, зокрема Черкаська обласна державна адміністрація та органи місцевого самоврядування на рівні районів та громад. Представники влади повинні забезпечити підтримку кластерної ініціативи на політичному та адміністративному рівнях, а також сприяти створенню сприятливого нормативно-правового середовища, адже державне регулювання туристичних кластерів здійснюється за допомогою інструментів державної політики, таких як податки, субсидії, дотації, закони та ліцензії. Перелічені заходи сприяють розвитку туристичних кластерів і стимулюють підприємства приєднуватися до кластерів [30].

В Україні існують державні та регіональні програми підтримки розвитку туризму, а також можливості фінансування кластерних ініціатив. На національному рівні діють такі програми, як «Мандруй Україною», «Туристичні магніти», «UkraineNOW» та «Маршрути пам'яті», спрямовані на популяризацію та розвиток внутрішнього і міжнародного туризму [8]. Черкаська область має всі необхідні ресурси та можливості для ефективного використання цих програм з метою просування свого туристичного потенціалу.

На регіональному рівні в Черкаській області функціонує Програма розвитку туризму на 2021–2025 роки [23]. Програма передбачала реалізацію заходів, спрямованих на створення туристичної навігації, промоцію туристичних об'єктів та бренду області, облаштування туристичних локацій, а також розвиток туристичних продуктів і мереж. Згідно звіту про хід виконання Програми розвитку туризму Черкаської області на 2021–2025 роки, який оприлюднила Черкаська обласна рада, у рамках програми було здійснено заходи, спрямовані

на розвиток сільського зеленого туризму, зокрема, в Чигиринській територіальній громаді. Станом на 2023 рік кількість зелених садиб в області становила 36 одиниць. Протягом 2021 року та по лютий 2022 рік було виготовлено та розміщено 13 календарів туристичних подій області. З березня 2022 року у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану розміщення інформації про туристичні події в області було припинено. Звіт також містить інформацію про всі заходи, реалізовані в рамках програми, включаючи розвиток туристичної інфраструктури, реконструкції, участь у виставкових заходах та проведення інформаційних кампаній [11]. Кластерна стратегія розвитку сільського туризму може бути інтегрована в цю регіональну програму.

Щодо фінансування кластерних ініціатив, існує можливість залучення коштів з різних джерел, включаючи державні та місцеві бюджети, міжнародні донорські програми (такі як Horizon Europe, Interreg Europe, USAID, UNDP), а також фінансування від приватних інвесторів. Важливо активно шукати та залучати ці кошти для підтримки діяльності кластера та реалізації спільних проектів.

Наприклад, залучення Українського кластерного альянсу [27] в ролі партнера або консультанта у розробці кластерної стратегії розвитку сільського туризму в Черкащині стане важливим кроком у створенні ефективної та інноваційної моделі. Альянс зможе надати експертну підтримку, допомагаючи визначити ключові напрямки розвитку, залучити інвестиції та забезпечити співпрацю між різними учасниками ринку. Партнерство дозволить використовувати найкращі практики та досвід інших регіонів, що сприятиме формуванню конкурентоспроможного туристичного середовища в Черкащині. Завдяки цьому, регіон зможе максимально реалізувати свій туристичний потенціал, підвищуючи привабливість для відпочивальників та забезпечуючи сталий розвиток локальної економіки.

Пропонуємо на розгляд розроблені автором основні положення кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині

Ключовою метою кластерної стратегії має бути трансформація Черкаської області на впізнавану сільськотуристичну дестинацію, привабливу для внутрішніх і зовнішніх туристів. Задля цього необхідне впровадження цілісного комплексу заходів, орієнтованих на розвиток туристичних продуктів, інфраструктури, людського капіталу та механізмів просування регіону.

Основні *цїлі* кластерної стратегії розвитку сільського туризму мають базуватися на всебічному поживленні туристичної активності та економічного життя сільських територій. Зокрема:

1. Збільшення туристичного потоку до сільських територій Черкаської області, що дозволить залучити більше відвідувачів до регіону, задля його популяризації та розвитку.
2. Підвищення якості послуг та розширення їхнього спектру – від проживання та харчування до активних розваг, культурних подій і майстер-класів, що зробить відпочинок у селі більш привабливим і конкурентоспроможним.
3. Просування унікальної культурної, історичної та природної спадщини Черкащини, які становлять потужний туристичний ресурс.
4. Збільшення доходів місцевих громад від сільського туризму, що в свою чергу посприяє економічному зростанню регіону, адже більше туристів означатиме більше витрат на місцеві продукти, послуги та атракції.
5. Окрему увагу потрібно приділити створенню нових робочих місць у сільській місцевості, що не лише підвищить рівень зайнятості, а й сприятиме стримуванню міграції населення, особливо молоді.

Основними *положеннями* кластерної стратегії можна виділити наступні засади:

1. Учасники майбутнього кластеру мають виробити *єдине бачення цілей розвитку регіонального сільського туризму та узгоджену стратегію їх досягнення*, що передбачає визначення пріоритетних видів туристичної діяльності, цільових ринків і унікального позиціонування Черкащини як туристичного напрямку. Спільна стратегія забезпечить синергію зусиль і уникнення розпорошення ресурсів.
2. Необхідно *окреслити конкретні напрями співпраці* в межах кластеру – спільні туристичні маршрути або продукти (наприклад, «Шевченківські місця Черкащини», агротуристичні фестивалі тощо), координація маркетингових кампаній, обмін клієнтами між садибами та закладами, спільні стандарти якості послуг. Фокусування на взаємодоповнюваних видах діяльності посилює конкурентні переваги всіх учасників.
3. Кластер повинен мати *визначену організаційну форму* – наприклад, асоціацію сільського туризму Черкащини або координаційну раду кластеру, куди ввійдуть представники основних груп (бізнес, громади, влада, освіта). Важливо закласти *культуру співпраці* з регулярними зустрічами, обміном інформацією, прозорим прийняття рішень. Таким чином сформується довіра, яка забезпечить сталу взаємодію.
4. Стратегія має включати *створення інформаційної платформи кластеру* – наприклад, єдиного туристичного порталу Черкащини, де зібрані всі садиби, маршрути, події, контакти гідів тощо. Також корисними будуть спільні інформаційні центри на місцях. Єдина інформаційна мережа полегшує доступ туристів до послуг та рекламує кластер загалом.
5. Для успіху кластеру потрібні *кваліфіковані кадри та постійне навчання учасників*. Наразі значна частина провайдерів сільського туризму не має спеціалізованої освіти чи підготовки у сфері туризму,

що ускладнює запровадження новітніх технологій і стандартів обслуговування. Кластерна стратегія повинна передбачати навчальні програми, тренінги, обмін досвідом між учасниками, стажування в успішних туристичних кластерах інших регіонів чи за кордоном. Залучення закладів освіти (університетів, коледжів) як учасників кластеру є одним із важливих принципів (модель «четвертої спіралі»: бізнес–влада–громада–освіта).

6. Зовнішні умови суттєво впливають на успіх кластеру, тому стратегія має залучати державну і регіональну підтримку. Йдеться про сприятливу політику – податкові пільги для малого бізнесу на селі, грантові програми розвитку туризму, промоцію регіону на національному рівні. Важливо інтегрувати кластерну ініціативу в існуючі стратегії розвитку туризму України. Зокрема, європейський досвід кластерної політики (на рівні ЄС діють програми підтримки регіональних кластерів) може бути використаний для залучення інвестицій та експертної допомоги. Державні та обласні програми розвитку туризму повинні прямо передбачати створення туристичних кластерів як одного з пріоритетів. На місцевому рівні підтримка ОДА та громадських організацій (наприклад, Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму) допоможе інституціалізувати кластер.

Перспективи розроблення і реалізації кластерної стратегії на Черкащині є актуальними за умови належного врахування зазначених чинників. *Необхідність кластеризації продиктована як внутрішніми потребами (диверсифікація економіки села, покращення координації і якості туристичних послуг), так і зовнішніми трендами (інтеграція до конкурентного туристичного ринку, впровадження європейських підходів розвитку регіонів).*

3.1.1 Роль місцевої громади, влади та освітян на розвиток туризму

Розвиток сільського туризму як сегменту регіональної економіки потребує комплексної участі ключових стейкхолдерів – передусім місцевих громад, органів влади та освітніх установ. Їхня взаємодія створює основу для формування сприятливого середовища, у якому сільський туризм може функціонувати як стало орієнтована галузь, що генерує робочі місця, підтримує локальну ідентичність і стимулює розвиток інфраструктури.

Місцеві громади є основою зародження ідей та ініціатив у сільському туризмі. Ентузіазм мешканців, їхнє знання місцевої спадщини та гостинність формують унікальні туристичні продукти. Черкащина має низку прикладів, коли саме громада або окремі її члени стали рушіями розвитку туризму. Так, у селі Моринці Звенигородського району ще з початку 2000-х років функціонують зелені садиби «Тарасові шляхи» та «Кобзарєва колиска», засновані двома рідними сестрами [13]. Вони не лише створили привабливі садиби для гостей, а й активно співпрацюють з іншими секторами – відвідують семінари служби зайнятості щодо започаткування бізнесу, взаємодіють із сільською радою. Місцева влада (Моринський сільський голова Є. Штанько) підтримує їх, надаючи необхідну допомогу у розвитку інфраструктури та промоції. Такий приклад показує, що згуртованість громади та партнерство з органами влади й освітянами забезпечує стійкий розвиток: садиби стали невід’ємною частиною популярного маршруту «Золота підкова Черкащини», презентують туристам місцеву культуру і побут, залучають гостей до майстер-класів та активного відпочинку на селі.

Нерідко саме громади генерують креативні ідеї для приваблення туристів. В Черкаській області з’явилося поняття «тематичні села» – коли населений пункт позиціонується навколо певної тематики чи концепції, цікавої гостям [34]. За даними експертів, станом на 2021 рік на Черкащині діяло близько 8 таких тематичних сіл (активно розвивалися приблизно 5). Зокрема це такі проєкти як «Країна Мамонтландія» в с. Межиріч Канівського району (музей і квест по стоянці мисливців на мамонтів – одній з найбільших у Європі), «Зерноленд» в с.

Івківці на Чигиринщині (просвітницько-розважальний комплекс, де відвідувачі проходять шлях «від зернини до хлібини»), «Картопляні розваги» в с. Головківка (тематика місцевого картоплярства) тощо. Хоча підтримувати довгострокову активність таких проєктів непросто, саме громада виступає їхнім ініціатором і душею. Експерти наголошують, що для успіху тематичних сіл мешканцям важливо об'єднуватись, допомагати одне одному у просуванні ідеї та розробці туристичних маршрутів до своїх сіл. Взаємодія між господарями садиб, власниками сільських музеїв, народними майстрами і загалом усією громадою створює синергію, необхідну для приваблення туристів і надання їм якісних послуг.

Окрім колективних ініціатив, значну роль відіграють і окремі підприємці-ентузіасти на місцях. Вони своїм прикладом надихають громаду долучатися до розвитку туризму. Так, у селі Ліпляве неподалік Канева місцева мешканка Анна Сухобрус реалізувала проєкт «Бабусина хатка» – відреставрувала стару сільську хату 130-річної давнини і перетворила її на туристичний об'єкт, що відтворює автентичну атмосферу українського села [18]. Гості можуть зануритися в життя без сучасних зручностей, адже власниця спеціально не підводить електрику та воду до хатини, аби зберегти колорит минулої епохи. Відвідувачі вчаться пекти хліб у печі та варити борщ разом зі старожилами села – зокрема, 85-річною господинею Раїсею, колишньою власницею хати. Проєкт не лише приваблює туристів з різних куточків України, але й стимулював громаду Ліплявого пишатися своєю спадщиною: місцеві мешканці долучаються як екскурсоводи, кухарі традиційних страв, майстри народних ремесел. «Бабусина хатка» стала прикладом, як одна ідея може оживити село та об'єднати навколо себе громаду задля збереження традицій.

У 2023–2024 рр. в Черкаській громаді активно включалися в проєкти розвитку туризму, часто співпрацюючи між собою. Варто відзначити практику міжмуніципального співробітництва, коли кілька територіальних громад спільно реалізують туристичні ініціативи. Так, у вересні 2024 року Буцька селищна та Кам'янська міська громади підписали договір про співробітництво у сфері

туризму – створення спільного туристичного маршруту між громадами. Такий крок було зроблено за методичної підтримки Департаменту регіонального розвитку Черкаської ОВА та програми «U-LEAD з Європою» у рамках серії комунікаційних зустрічей з керівниками громад. Така міжгромадна взаємодія свідчить про розуміння місцевими спільнотами того, що об'єднані зусилля здатні сформувати привабливіший туристичний продукт, ніж точкові заходи окремо взятого села [21].

Роль громад не обмежується лише генерацією ідей – вони також беруть участь у практичній реалізації та забезпеченні якості туристичних послуг. Наприклад, у жовтні 2024 року в Бобрицькій територіальній громаді на Канівщині урочисто відкрили новий туристично-культурний маршрут «Шлях до Перлини». Проєкт було ініційовано самою громадою з метою розкрити туристичний і культурний потенціал сіл Бобрицької ОТГ. Маршрут об'єднав історичні пам'ятки (князівські часи, козацьку добу) та мальовничі природні куточки над Дніпром (локалії «Рожена криниця», оглядовий майданчик над Бучацьким озером) у форматі пішохідної екскурсії. Проєкт має стати осередком туристичних та освітніх ініціатив громади, сприяти згуртуванню мешканців і збереженню спадщини. Реалізація відбулася за підтримки благодійного фонду «МХП-Громаді» (грантовий конкурс «Час діяти, Україно!»). Проте ідейним натхненником і головним виконавцем виступила сама місцева громада. Мешканці сіл долучилися як екскурсоводи, актори історичних інсценізацій під час відкриття, провідники по природних локаціях. Це демонструє, що при наявності зовнішньої підтримки громада здатна реалізувати проєкт, який і після завершення гранту продовжуватиме жити завдяки зацікавленості самих людей [43].

Органи влади – як місцевого самоврядування, так і державні (обласні, районні адміністрації) – відіграють критично важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку туризму на селі. Їхня підтримка може проявлятися в різних формах, таких як стратегічне планування, інвестиції в

інфраструктуру, фінансова та консультативна допомога проектам, а також маркетинг і просування регіону.

За підтримки облдержадміністрації було розроблено мобільний додаток «Подорожуй Черкащиною» – електронний гід, що допомагає мандрівникам знаходити цікаві місця, садиби зеленого туризму, події в області (цей додаток презентовано до Міжнародного дня туризму у 2023 році) [25].

На рівні об'єднаних територіальних громад місцева влада безпосередньо впливає на розвиток туризму через рішення і ресурси громади. Багато громад Черкащини включили туризм до своїх стратегій розвитку та соціально-економічних програм. Створюються спеціалізовані відділи чи призначаються відповідальні особи в виконкомах сільських/міських рад (часто це поєднані відділи культури, туризму та освіти), які опікуються питаннями туризму.

У Черкаській області діють кілька закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку за спеціальністю «Туризм» та дотичними спеціальностями (менеджмент туризму, готельно-ресторанна справа). Зокрема, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, Черкаський державний технологічний університет та Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини мають освітні програми у сфері туризму і рекреації (загалом 3 ЗВО в області станом на 2024 рік). Також працюють коледжі, де молодші спеціалісти опановують фах готельного обслуговування, туристичного менеджменту. Випускники цих навчальних закладів поповнюють ринок праці Черкащини, стаючи екскурсоводами, менеджерами садиб, фахівцями зі створення турпродукту. Багато з них повертаються працювати у свої громади або започатковують власну справу в сфері зеленого туризму, застосовуючи набуті знання. Таким чином, освітяни через підготовку кадрів забезпечують професіоналізацію сільського туризму – замість стихійності приходять кваліфіковані підходи в обслуговуванні гостей, маркетингу, менеджменті проєктів.

В сучасний період зростає роль спеціалізованих освітніх проєктів, націлених саме на підвищення професійної кваліфікації та отриманні нових знань та навиків для розвитку сільської економіки та туризму. Громадські організації та профільні союзи залучають експертів-освітян до навчання місцевих громад. Так, ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» у 30 січня 2024 року відкрила «Академію сільського розвитку» – освітній простір в сфері сільської гостинності та сільського зеленого туризму. В рамках Академії вже напрацьовано навчальні модулі з питань гостинності, маркетингу туристичних послуг, облаштування садиб, стандартизації та навіть іноземних мов для прийому іноземних туристів. Однією з перших є естонсько-українська навчальна програма «Партнерство для створення спільних локальних продуктів та кластери для підвищення їх експортної спроможності». До процесу викладання залучені досвідчені тренери-практики, у тому числі з Черкаської області - практик сільського туризму та власниця еко-садиби «Мальва озерна» Маслова Ельміра. Завдяки онлайн-формату мешканці віддалених сіл Черкащини тепер отримали доступ до знань і консультацій, не виїжджаючи за межі громади. Подібні освітні ініціативи підвищують загальний рівень компетентності в галузі туризму на селі: навіть невеликі господарі починають розуміти, як покращити сервіс, як ефективно рекламувати свої послуги через інтернет, як створити цікавий досвід для туриста. Академія сільського розвитку є безцінною допомогою для сільських родин, які бажають приймати гостей, але не знають, з чого почати.

Освітяни також беруть участь у просвітницькій роботі серед місцевого населення, мотивуючи його долучатися до туристичного бізнесу та підвищувати свою компетентність. У співпраці зі службою зайнятості, центрами розвитку громад та громадськими організаціями педагоги і тренери проводять семінари, тренінги, консультації. У 2017 році обласна служба зайнятості започаткувала серію інформаційних семінарів на тему організації зеленого туризму як форми підприємництва. На такі заходи запрошували безробітних мешканців сіл Черкащини, розповідаючи їм про перспективи розвитку туризму в регіоні,

можливості започаткувати власну справу у цій сфері, про успішні приклади зелених садиб. Власники вже діючих садиб нерідко виступають на цих семінарах перед аудиторією як «живий приклад». Наприклад, згадувані вище сестри-підприємниці з Моринців діляться досвідом на тренінгах «Як розпочати власний бізнес» та тематичних зустрічах, організованих районним центром зайнятості [13]. Таким чином, освітяни і тренери виконують роль консультантів і мотиваторів для потенційних господарів зелених садиб.

3.1.2 Вплив місцевих підприємців у формуванні туристичного середовища

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році туристична галузь на Черкащині почала поступово трансформуватися під впливом ринкових відносин. Місцеві підприємці, отримавши право на створення власної справи, стали відігравати дедалі більшу роль у формуванні туристичного середовища регіону. Особливо це проявилось у сфері сільського зеленого туризму – відпочинку в сільській місцевості на базі приватних садиб, фермерських господарств чи агроосель. Саме сільський туризм став одним з напрямів, де підприємницька активність жителів Черкаської області істотно вплинула на розвиток туристичної інфраструктури та пропозиції регіону.

На початку 1990-х років економічні труднощі та відсутність правових рамок стримували розвиток туризму на селі. Однак поодинокі ентузіасти вже тоді замислювалися над тим, як використовувати багату культурну спадщину та природу Черкащини для залучення гостей. Важливим кроком на загальноукраїнському рівні стало створення у 1996 році ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму» в Україні, далі – Спілка СЗТ. Громадська організація задекларувала мету популяризації відпочинку в українському селі та підтримки сільських господарів, що приймають туристів. Хоча у 1990-х роках діяльність Спілка СЗТ лише набирала обертів, її заснування заклало підґрунтя для організованого розвитку сільського туризму і на Черкащині. Проте до кінця десятиліття кількість конкретних сільських садиб, що приймали б відвідувачів у

регіоні, залишалася незначною. Брак досвіду, коштів та інформації стримував місцевих жителів відразу долучатися до цієї нової сфери підприємництва [5].

Початкову роль підприємців у туристичній сфері 1990-х років на Черкащині можна охарактеризувати як підготовчу. Саме в цей час сформувалося розуміння потенціалу сільського туризму: історико-культурні пам'ятки (місця, пов'язані з Тарасом Шевченком, Богданом Хмельницьким тощо), ландшафти (каньйони, ліси Холодного Яру, береги Дніпра) та автентична сільська культура могли б стати ресурсом для розвитку малого бізнесу. Державна підтримка на початках була мінімальною, але поступово з'являлися перші нормативні акти, що визнавали сільський туризм як вид діяльності [5].

З початку 2000-х років на Черкащині фіксується поява перших конкретних проектів сільського туризму, започаткованих місцевими підприємцями. Поворотним моментом став 2001 рік, коли у Звенигородському районі відкрилася перша зелена садиба для туристів в селі Моринці – «Тарасові шляхи». Цей приклад показав, що навіть у віддалених сільських громадах є підприємливі люди, готові інвестувати власний час і ресурси в облаштування гостинної оселі [36]. Успіх цієї ініціативи стимулював появу ще одного об'єкту: незабаром у тому ж селі запрацювала садиба «Кобзарєва колиска», доповнюючи туристичний продукт Звенигородщини. Таким чином, на початок 2000-х роль місцевих підприємців проявилася у започаткуванні нового для області виду діяльності – прийому туристів на селі, що водночас сприяло збереженню культурної спадщини (народних традицій Шевченкового краю) і створенню робочих місць у сільській місцевості.

Паралельно аналогічні процеси розпочалися і в інших районах. На Корсунь-Шевченківщині першою стала садиба зеленого туризму, відкрита у 2004 році [36]. Зокрема, за сприяння районного центру зайнятості 8 осіб отримали фінансову допомогу для відкриття власної справи у сфері сільського зеленого туризму, а пізніше ще 7 підприємців започаткували бізнес у сільській місцевості. Така цільова підтримка свідчить про усвідомлення органами влади потенціалу зелених садиб у розв'язанні проблеми зайнятості. На практиці це

дало результат: уже до середини 2000-х на Корсунщині працювало декілька сільських садиб, що приймали гостей. Серед піонерів можна назвати садибу «Наталі» (с. Карашина), яка пропонувала еко-відпочинок біля річки Рось, та садибу «Райський куточок» (с. Квітки), відому своїм колоритним оздобленням і гостинністю господарів. Мережа приватних міні-готелів у сільській глибинці хоч і зростала поволі, але невпинно, формуючи нові точки туристичного тяжіння на карті області [22].

У 2010-х роках сільський туризм на Черкащині переживає етап інтенсивного зростання та диверсифікації. Кількість приватних садиб, готових прийняти туристів, стрімко збільшується, а самі проекти стають більш різноманітними і креативними. Якщо на початку десятиліття майже кожен район області мав лише по кілька «зелених» садиб, то наприкінці 2010-х їх мережа охопила більшість регіонів. За офіційними даними, станом на 2017 рік у Черкаській області загалом діяло близько 20 сільських туристичних садиб різного профілю, а найактивніше «зелений» туризм розвивався у трьох історико-культурних районах – Звенигородському, Корсунь-Шевченківському та Чигиринському. У Звенигородському районі, зосередженому навколо спадщини Т.Шевченка, функціонували садиби «Тарасові шляхи» та «Кобзарева колиска» (обидві – с. Моринці), на Корсунщині – вже згадані п'ять об'єктів (окрім «Наталі» і «Райського куточка», додалися «Курінь чорних запорожців» у м. Корсунь-Шевченківський, романтична садиба «А ми у двох» у с. Селище та еко-садиба «Мальва озерна» у с. Миколаївка). Найпотужніший осередок сільського туризму сформувався на Чигиринщині – в «Богдановому краї», багатому на козацьку історію та легенди Холодного Яру. Там до 2017 року нараховувалося 13 різнопланових об'єктів зеленого туризму. Місцеві підприємці перетворили кілька сіл Чигиринського району на справжній кластер тематичного туризму, де кожна садиба або локація пропонує унікальний досвід [22].

Особливої популярності набули тематичні села Черкащини – концепція, коли громада або група підприємців розвиває в селі певну тематичну ідею для туристів. На Чигиринщині це ціла мережа: село Медведівка відоме кулінарною

гостинністю завдяки садибі «Українська кухня “Холодний Яр”», де господиня Жанна Довгопола готує для гостей традиційні страви на відкритому вогнищі просто неба село Буда приваблює туристів екотурами і легендами Холодного Яру – там діє садиба «Ясний день» і проводяться квести у лісі; село Мельники стало центром одразу кількох ініціатив – тут подружжя підприємців облаштувало етнографічний комплекс «Хата отамана» та колоритну оселю-музей «Хата Берегині “Дикий хутір”», де відвідувачів частують козацьким кулішем і знайомлять з побутом гайдамаків. У Мельниках також створено дегустаційну пасіку з апітерapeutичним комплексом – колишній пасічник Сергій Заруба перетворив своє хобі на туристичну атракцію, встановивши спеціальні вулики-лежанки для оздоровлення гостей [22]. У селі Боровиця підприємець-гончар відкрив майстерню «Чарівна гончарня», куди приїзять повчитися глиняному ремеслу; у сусідній Головківці проводять фестиваль «Картопляні розваги», присвячений народній кухні. В селі Івківці родина ентузіастів заснувала цілий парк розваг – просвітницько-розважальний комплекс «Зерноленд», де можна самому змолоти зерно на жорнах, спекти хліб і постріляти з лука. Комплекс діє з середини 2010-х і швидко здобув популярність, ставши must-visit для туристів, що подорожують Черкащиною. За даними преси, вже через два роки після відкриття «Зерноленд» приймав сотні відвідувачів і значно оживили Івківці. Отже, у 2010-х роках завдяки підприємницькій активності мешканців низка сіл Черкаської області фактично перетворилися на туристичні «магніти». Місцеві бізнесмени й господарі садиб сформували новий туристичний продукт регіону – кластер сільського туризму, який урізноманітнив загальну пропозицію Черкащини для гостей [7].

Помітною тенденцією цього періоду стала консолідація зусиль підприємців та органів влади. Регіональна влада почала включати туризм (зокрема сільський) до стратегічних документів розвитку. Стратегія розвитку Черкаської області на період до 2020 року визначила туристично-рекреаційну сферу одним із головних пріоритетів економіки краю. На виконання цієї стратегії було ухвалено обласні програми розвитку туризму, що передбачали підтримку

ініціатив на місцях. Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2018–2020 роки акцентувала увагу на сільському зеленому туризмі як перспективному напрямі. У межах програми впроваджувалася ідея тематичних сіл – планувалося, що до кінця 2020 року в області запрацює мережа з 14 тематичних сільських осередків. Реалізація цієї ідеї справді відбулася за звітом обласної адміністрації, бізнес-ініціативи у форматі «тематичного села» були впроваджені в 14 селах регіону [11].

Високий рівень соціальної інтеграції в місцеві сільські громади є ключовим чинником для досягнення цілей. Проте приклади розуміння згуртованості в таких громадах сьогодні зустрічаються досить рідко.

Сільський туризм є інноваційною формою підприємницької діяльності в Черкаській області. Прикладом позитивної динаміки розвитку туризму в регіоні можна назвати туристичний кластер «Західна Черкащина» [37], спрямований на підтримку розвитку туризму. Кластер знаходиться в Уманському районі Черкаської області та включає 12 територіальних громад. Загальна площа туристичного кластера становить 4515 кв. км, а його населення перевищує 280 тисяч осіб. Він об'єднує фахівців у сфері туризму, гостинності та суміжних економічних галузях для формування конкурентоспроможного туристичного продукту та залучення інвестицій до регіону.

Туризм виступає каталізатором підтримки існуючих місцевих підприємств та заохочення створення нових у сільській Черкаській області, сприяючи підприємництву та загальній економічній життєздатності цих територій. Наявність туристичного кластеру свідчить про організовані зусилля з просування та підтримки галузі.

Початок 2020-х років став часом і випробувань для туристичної галузі України, зокрема через пандемію COVID-19, а згодом і воєнні події 2022 року. Однак сільський зелений туризм виявився досить стійким і адаптивним напрямом. У періоди, коли міжнародний туризм був ускладнений, багато українців обирали відпочинок у межах країни – зокрема, на Черкащині з її

спокійними сільськими локаціями, подалі від великих міст. Місцеві підприємці швидко пристосувалися до нових умов. Вони запроваджували додаткові заходи безпеки, пропонували закриті формати відпочинку (оренда окремого будиночку сім'єю тощо). Деякі садиби навіть стали своєрідними прихистками для вимушених переселенців під час військових дій, тимчасово переключившись з туристів на гостей, що потребували житла. Проте по мірі стабілізації ситуації у 2023–2024 роках більшість зелених садиб відновили роботу з туристами.

Нині роль місцевих підприємців у туристичному середовищі Черкащини є домінуючою саме в секторі сільського відпочинку. Підприємці-новатори не лише створили сам феномен зеленого туризму в області, а й продовжують його розвивати, запроваджуючи нові формати. Важливо, що їхня діяльність має мультиплікативний ефект, адже розвиток садиб стимулює суміжні галузі (ремісництво, сільське господарство – постачання еко-продуктів харчування, транспортні послуги тощо), сприяє покращенню благоустрою сіл та збереженню історико-культурних пам'яток. Динаміка розвитку сільського туризму на Черкащині протягом 1991–2025 рр. демонструє поступовий, але впевнений перехід від поодиноких ініціатив до сформованої галузі, інтегрованої в регіональну економіку.

Розвиток туризму в Черкаському регіоні значною мірою був започаткований завдяки ініціативі Лесі Островської – головної рушійної сили та комунікаторки цього процесу. Наразі вона очолює громадську організацію «Туристичний рух Чигиринщини». За словами Лесі Островської, сільський туризм Черкащини відкриває унікальну можливість для гостей зануритися у справжнє життя українського села, насолодитися красою природи та глибше відчувати національні традиції й культурну спадщину. Вона є яскравим прикладом місцевого лідера – людини, яка усвідомлює, що справжній успіх досягається лише завдяки об'єднанню зусиль, налагодженню ефективної комунікації, співпраці та партнерству [9].

3.2 «Диверсифікація сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму»: результати хакатону на Черкащині

Українські сільські території зіштовхуються з викликами економічного спаду, відтоку молоді та скороченням традиційних галузей, особливо в умовах війни. Диверсифікація сільської економіки стає ключовою стратегією підвищення добробуту сільського населення та стійкості громад. Одним із перспективних напрямів диверсифікації є розвиток сільського туризму, що дозволяє створювати нові робочі місця, залучати інвестиції та зберігати культурну спадщину. Сучасний підхід до розвитку сільського туризму ґрунтується на партнерстві між місцевим бізнесом, громадою, владою та освітянами, формуючи платформу плідної співпраці. Саме налагодження такої співпраці через мережу громадських консультаційних центрів туризму розглядається як механізм досягнення диверсифікації сільської економіки.

Мережа громадських консультаційних центрів туризму – це інфраструктура підтримки сільських громад у розвитку туризму. В рамках українсько-естонського проєкту, що реалізується у семи областях України, заплановано створення концепції такої мережі на базі членів ГО «Спілка сільського зеленого туризму України». Головна мета – консолідувати зусилля громадських, наукових і підприємницьких ініціатив для економічного зростання у повоєнний час та популяризації сільського туризму. Йдеться про створення місцевих центрів, де підприємці й мешканці можуть отримати консультації з розвитку туристичних послуг, навчання, підтримку в пошуку ресурсів та партнерів. Такі центри покликані стати точками зростання, навколо яких формуватимуться мережеві зв'язки і партнерства між усіма зацікавленими сторонами – від власників сільських садиб до представників влади та освітніх установ [39].

Прикладом важливості налагодження комунікації, розвитку мережевої співпраці в регіоні та обміну досвідом став проєкт «Диверсифікація сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму», який був ініційований у червні 2023 року. Організаторами стали Талліннський

університет, Естонська асоціація сільського туризму та Естонський центр міжнародного розвитку у співпраці з ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні». До проєкту долучилися Запорізька, Дніпропетровська, Харківська, Сумська, Житомирська, Черкаська та Київська області, включаючи місцевих підприємців, представників громад, місцевої влади, освітян і науковців (переважно з закладів вищої освіти) [9].

У рамках проєкту були залучені університети, українські туристичні компанії, громадські організації, представники державних і місцевих управлінь, бізнес-структури, банки, ЗМІ та соціальні медіа. Основна мета полягала у розробці концепції мережі громадських туристично-консультаційних центрів на базі членів ГО «Спілка сільського зеленого туризму України», з урахуванням найкращих практик диверсифікації сільського життя з країн ЄС. Основна увага була зосереджена на наданні допомоги та експертній оцінці потреб, проблем, викликів і шляхів диверсифікації сільської економіки через туризм. Учасники організованих зустрічей у форматі хакатонів у кожному регіоні створювали карти потреб, проблем і можливих рішень, що стосуються їхніх територій. На хакатонах використовувалась тренінгова форма роботи, включаючи мозкові штурми та формування карт.

Для практичної реалізації ідеї мережі консультаційних центрів у кінці 2023 року було проведено серію регіональних хакатонів за підтримки Естонії. Черкащина приймала завершальний хакатон 14 грудня 2023 року в Національному природному парку «Холодний Яр» (Мельники, Музейно-етнографічний комплекс «Дикий Хутір»), що мав на меті сприяти диверсифікації сільської економіки та популяризації сільського туризму. Захід також шукав нові форми організації громадських, наукових і підприємницьких ініціатив для забезпечення економічного зростання в повоєнний час. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, зокрема нами було взято участь в організації хакатону, розробці програми заходу, модеруванні та підготовці звіту, який увійшов до загального звіту проєкту.

Формат хакатону передбачав навчальні елементи (тренінги), колективні обговорення в режимі мозкового штурму та роботу над «картою потреб і рішень» для регіону. Залучення широкого кола учасників – від місцевих підприємців і фермерів до краєзнавців та представників органів влади – забезпечило різнобічний погляд на проблематику [39].

Досягнувши певного рівня партнерської взаємодії, учасники хакатону в Черкаській області усвідомлювали важливість його проведення та були високо вмотивовані взяти участь у заході. Вони продемонстрували відкритість до комунікації, обміну досвідом і спільного пошуку рішень для розвитку регіону в цілому, а не лише для власних підприємницьких ініціатив. З метою чіткого визначення ресурсного потенціалу Черкащини була проведена тренінгова вправа «Co-creation сесія з формування Карти потреб», під час якої кожна з шести команд учасників виокремила ключові види ресурсів у п'яти категоріях: 1) освітні та інституційні, 2) фінансові та капітальні, 3) бізнесові, 4) маркетингові, 5) інші (зокрема рекреаційні ресурси) [9].

До першої категорії ресурсів учасники, у контексті співпраці з НПП «Холодний Яр» та Музейно-етнографічним комплексом «Дикий хутір», віднесли такі напрямки: розробку спільних навчальних програм для кількох громад, обмін досвідом між суб'єктами господарської діяльності, проведення спільних досліджень для створення нових можливостей та туристичних продуктів, формування туристичної спільноти, а також підготовку кадрів і розробку туристичного продукту за підтримки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Окремо було підкреслено важливість таких ресурсів, як музеї та заповідники. За оцінкою учасників, Чигиринська та Медведівська територіальні громади мають вагомий вплив на процес диверсифікації сільської економіки регіону.

До фінансових і капітальних ресурсів сільського туризму учасники віднесли залучення інвестицій, участь у грантових програмах, міжнародне фінансування, проведення конкурсів, бюджетування з боку місцевих органів влади, благодійні внески туристів-меценатів, допомогу діаспори та власні

фінансові ресурси учасників галузі. Місцеві підприємці та організації мають можливість брати участь у державних, муніципальних та неприбуткових програмах підтримки, серед яких – конкурси на фінансування інноваційних проєктів, підтримку молодіжного підприємництва тощо. Завдяки співпраці в межах кластерів учасники сільського туризму можуть ефективно залучати гранти та інвестиції, спрямовані на розвиток сільського господарства, туристичної інфраструктури та суміжних галузей. Прикладами таких напрямків є розширення фермерських господарств, будівництво нових туристичних об'єктів, реконструкція існуючих садиб і закладів відпочинку.

Серед бізнесових ресурсів регіону було визначено: розвиток кластерної взаємодії громад, застосування бізнес-стратегій, наявність логістичної інфраструктури, мережу готельно-ресторанних комплексів (зокрема сільських садиб), розвинене вівчарство, організацію фестивалів сиру, контактні зоопарки, розвиток бджільництва (наприклад, у с. Буда), а також мережу торгівлі еко-продуктами.

Маркетинговими ресурсами визнано чітке визначення цільових аудиторій, ефективну рекламну та промоційну діяльність, присутність в онлайн-просторі (зокрема через інтернет-торгівлю місцевою продукцією), а також використання соціальних мереж, власних веб-сайтів, сервісів Google Maps, платформ на кшталт Booking.com тощо. Додатковими маркетинговими активами були названі партнерства і спонсорські угоди, проведення фестивалів, ярмарків, спортивних змагань та використання «людей-брендів» для популяризації туристичних продуктів.

Окрему увагу приділено рекреаційним ресурсам, з акцентом на їх збереження та захист. До цієї групи ресурсів віднесено історичну спадщину (пам'ятки культури та архітектури, культові споруди, традиційні ремесла, крафтові виробництва, гастрономічну спадщину) та природні ресурси регіону (різноманіття флори і фауни, особливості рельєфу, водні об'єкти, що сприяють розвитку екстремального туризму). Також було підкреслено потенціал для

розвитку екологічного, лікувального та оздоровчого туризму на базі природних ресурсів Черкащини.

Такий аналіз показав комплексний характер викликів. Примітно, *що в якості одного з “ресурсів” регіону було названо кластерну співпрацю громад – тобто потенціал до об’єднання зусиль сусідніх сіл і містечок для спільного просування туристичного продукту.* Це ще раз підкреслює, що самі учасники на місцях усвідомлюють важливість мережевої взаємодії. Результати мозкового штурму, зафіксовані у вигляді плакатів-карт, стали відправною точкою для формування рекомендацій [9].

Учасники хакатону в Черкаській області визначили також **перелік ключових потреб**, що стоять на шляху розвитку сільського туризму, згрупувавши їх за напрямками. Згідно зі звітом, було виділено п’ять основних категорій:

- **Освітні потреби.** Брак знань і навичок у сфері підприємництва та туризму відзначено як серйозний бар’єр. Необхідні навчальні програми з основ менеджменту, підготовки екскурсоводів, розвитку туристичних маршрутів, опанування сучасних комунікаційних технологій, підвищення кваліфікації кадрів та перейняття європейського досвіду. Учасники наголосили, що навчання за міжнародними програмами, стажування за кордоном та обмін знаннями сприятимуть підвищенню якості людського капіталу на селі.
- **Фізичні та психоемоційні потреби.** Йдеться про створення сприятливих умов життя і праці на селі. Зокрема, було названо потребу в кваліфікованій психологічній підтримці підприємців (на випадок невдач), можливостях для особистісного розвитку, забезпеченні соціального захисту і безпечних умов праці. Учасники відзначили, що тільки в середовищі, де людина відчувається захищеною і мотивованою, вона здатна ефективно реалізувати свій підприємницький потенціал.
- **Ресурсні потреби.** Ця група включає доступ до матеріальних, фінансових, інформаційних та інфраструктурних ресурсів, необхідних для розвитку

туризму. На Черкащині акцентували увагу на нестачі сучасної інфраструктури: якісних доріг, місць розміщення спільних заходів (конференц-зали), мережі громадських туалетів, маркованих туристичних маршрутів, еко-крамниць тощо. Також важливими є фінансові ресурси – пільгові кредити, гранти, інвестиції – для започаткування бізнесу у сфері зеленого туризму.

- **Бізнес-потреби.** Місцевим підприємцям потрібна експертна підтримка для розвитку своїх проєктів. Було визначено запит на допомогу в розробці бізнес-планів, аналізі ринку, маркетингових стратегіях, фінансовому плануванні, залученні інвесторів. Крім того, учасники відзначили потребу в налагодженні співпраці з громадою та владою, тобто в умінні створювати партнерські проєкти на місцевому рівні.
- **Організаційні потреби.** Для успішного розвитку туризму необхідна координація зусиль та об'єднання ресурсів. Учасники хакатону виокремили потребу в допомозі із написанням грантових заявок на фінансування, у просуванні туристичних послуг і продукції місцевих виробників, в організації спільних заходів (фестивалів, ярмарків тощо. Фактично це запит на створення структур, що виконують консультаційні та промоційні функції для всієї громади.

На основі напрацювань хакатону експертами було зроблено висновки щодо шляхів подолання виявлених проблем. Передусім, наголошено на необхідності інституціоналізації партнерської взаємодії – тобто створення постійно діючих платформ для комунікації та навчання. Громадські консультаційні центри туризму пропонуються саме як такі платформи, що забезпечать системну підтримку сільських підприємців. Їх мережа покликана вирішити проблему відсутності зв'язків між учасниками та стати осередком кластерної співпраці [9].

Мережа громадських консультаційних центрів з туризму сприяє підвищенню професійного рівня місцевих підприємців та залученню зовнішніх

ресурсів для розвитку сільського туризму та створює умови для ефективної співпраці громад, бізнесу й влади, формуючи сталі партнерства та інфраструктуру підтримки на місцях.

Кожен консультаційний центр може виконувати декілька важливих функцій:

- *Інформаційно-консультаційна* - надання порад і експертної інформації підприємцям щодо відкриття садиб, створення туристичного продукту, сертифікації послуг, ведення бухгалтерії, правових питань тощо. Наприклад, консалтинг з розробки бізнес-планів і маркетингових стратегій допоможе закрити виявлені бізнес-потреби місцевих господарств. Центри стануть провідниками найкращих практик та інновацій, зокрема європейського досвіду, до якого прагнуть сільські громади.
- *Освітня та тренінгова*, яка проявляється в організації навчань, майстер-класів, обміні візитів. Враховуючи запит на базові знання з менеджменту і туристичної сфери, центри проводитимуть відповідні курси для сільських мешканців. Важливою цільовою аудиторією є молодь та «неосільські жителі» – вихідці з міст, які переїхали в село і привносять нові ідеї. Навчальні програми допоможуть згуртувати цю креативну молодь з місцевими жителями та підвищити їхню кваліфікацію для роботи в туризмі.
- *Комунікаційна та нетворкінгова* - центри стануть місцем регулярних зустрічей і нетворкінгу між бізнесом, владою та громадою. За результатами черкаського хакатону, учасники потребують більше можливостей для спілкування і спільного планування розвитку туризму. Постійно діючий центр (наприклад, офіс або будинок туризму в громаді) забезпечить таку можливість: проведення круглих столів, клубів за інтересами, обговорення проблем з чиновниками, презентація успішних кейсів з інших

регіонів тощо. Таким чином поступово формуватиметься довіра і партнерські відносини, що є основою кластеру.

- *Проектно-координаційна* - допомога громадам у підготовці та реалізації спільних проєктів. Центр може виконувати роль координатора кластерних ініціатив – від написання грантових заявок на розвиток інфраструктури (дороги, музеї, еко-парки) до організації спільних фестивалів і ярмарків для промоції регіону. Консолідація зусиль різних сіл через центр дозволить ефективніше залучати фінансування (державні програми, міжнародні фонди) та уникати дублювання активностей. Наприклад, замість десяти дрібних розрізнених заявок від окремих садиб – один потужний кластерний проєкт від громади має більше шансів на успіх.
- *Маркетингова* - просування туристичного бренду території та місцевого продукту. Центри можуть стати точками збору даних про туристичні об'єкти регіону, вести веб-сайти чи соцмережі для реклами зеленого туризму, співпрацювати з національними турпорталами. Учасники хакатону згадували про потребу в спільній онлайн-платформі (соцмережі, Google Map, туристичні сайти) для підвищення видимості місцевих садиб і продукту. Виконуючи маркетингову функцію, консультаційні центри допоможуть долати інформаційну ізоляцію сільських виробників і просувати регіон як цілісний туристичний продукт [9].

Дослідження показало, що диверсифікація сільської економіки через розвиток туризму вимагає комплексних зусиль і тісної співпраці різних секторів. На прикладі Черкащини, де було проведено хакатон «Диверсифікація сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму», видно, що громади мають значний потенціал для розвитку туристичних проєктів, але потребують платформи для комунікації, навчання і координації. Відсутність налагоджених зв'язків між місцевими підприємцями, органами влади та освітянами гальмує прогрес. Тому створення мережі консультаційних центрів є

своєчасною ініціативою, яка може заповнити цю прогалину. Мережа громадських консультаційних центрів туризму виступає як інструмент консолідації зусиль на місцях. Її впровадження дозволить перейти від хаотичних поодиноких дій до скоординованої стратегії розвитку сільського туризму. Через такі центри знання і ресурси стануть доступнішими для мешканців громади, підвищиться рівень обізнаності і професійності нових учасників ринку. Регулярна взаємодія зацікавлених сторін посилить довіру і спільне бачення майбутнього, що є передумовою формування успішного кластеру. В результаті, диверсифікація сільської економіки набуде реальних обрисів: з'являться нові туристичні продукти і послуги, зростуть доходи населення, зменшиться відтік молоді, а громади стануть більш стійкими перед зовнішніми викликами. Отримані на хакатонах висновки вже сьогодні лягають в основу стратегічних документів та навчальних програм, орієнтованих на повоєнне відновлення України. Партнерство з естонськими фахівцями дало змогу перейняти кращі європейські практики і адаптувати їх до наших реалій. Попереду – практична реалізація концепції мережі консультаційних центрів туризму, пілотні проєкти в громадах та оцінка їх ефективності. У разі успіху, цей досвід може бути поширений і на інші регіони, зробивши сільський туризм міцним фундаментом економічно сталої та процвітаючої української сільської місцевості.

3.3. Використання естонського досвіду кластерної співпраці для розвитку сільського туризму в Україні

Естонія належить до країн, що успішно розвинули сільський туризм через механізми кластеризації та партнерства. Ще у 2000 році в Естонії було створено неприбуткову організацію Eesti Maaturismi Ühing – Estonian Rural Tourism Organization (Сільський туризм Естонії (ERTO)) [55], яка виступає національною кластерною структурою для галузі. До її складу входять близько 300 учасників з усіх регіонів країни – це власники сільських садиб і агроосель, малі підприємства в аграрному та виробничому секторах, провайдери активного туризму, туристичні асоціації, освітні заклади. Фактично, дана Спілка об'єднує більшість

суб'єктів сільського туризму в єдиний кластер, що дозволяє узгоджувати зусилля для розвитку сільських територій.

Багаторічний естонський досвід показує переваги кластерного підходу. Спілка сільського туризму Естонії вже понад 20 років займається координацією розвитку і маркетингу сільських туристичних продуктів як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. В рамках кластерної співпраці реалізовано численні проекти транскордонного та національного масштабу, що стосуються розробки туристичних продуктів, брендингу територій, промоції сільського відпочинку, запровадження стандартів якості тощо. Зокрема, естонськими фахівцями було впроваджено систему якості сільського розміщення та екологічний сертифікат ENE - Genuine and Interesting Estonia Ehtne ja Huvitav Eesti (Genuine and Interesting Estonia - Справжня та цікава Естонія), розроблено кулінарні маршрути (Estonian Culinary Route) у співпраці з Міністерством сільського господарства Естонії та іншими партнерами. Такий всебічний підхід сприяв зростанню привабливості естонського села для туристів, підвищенню стандартів обслуговування та розширенню спектру послуг [48].

Однією з ключових практик естонського сільського туризму є кластерна співпраця – об'єднання суб'єктів туристичної діяльності в регіональні або тематичні кластери для координації зусиль. Естонські кластери сільського туризму часто формуються навколо певної території чи тематики, що дозволяє створювати цілісний туристичний продукт. Прикладом успішного кластеру є туристичний маршрут Sibulatee («Цибулинний шлях») на південному сході Естонії, який демонструє зразкову співпрацю місцевих підприємців задля просування регіону: фермерські господарства, виробники сирів, ремісники та власники гостинних садіб спільно розробили туристичну інфраструктуру і пропозиції для відвідувачів. Такі мережі полегшують обмін досвідом між учасниками, спільне брендування територій та залучення туристів шляхом проведення фестивалів, ярмарків місцевої кухні, етнографічних заходів тощо. Державні та європейські програми (наприклад, LEADER) додатково

стимулювали розвиток сільського туризму в Естонії, надаючи гранти на розвиток сільських територій та підтримку малих бізнесів [33].

Важливо, що кластерна модель в Естонії базується на принципах державно-приватного партнерства та залучення науки. Місцеві органи влади та профільні міністерства підтримують ініціативи кластерів (фінансування маркетингових кампаній, розбудова інфраструктури), а науковці й освітяни надають експертну підтримку та підготовку кадрів. У правлінні естонської Спілки сільського туризму беруть участь представники галузевих асоціацій та університетів, що забезпечує обмін знаннями та інноваціями [48]. Таким чином, естонський досвід демонструє, що об'єднання розрізнених сільських садиб у кластерні мережі з спільним просуванням продуктів, обміном знань і гарантуванням якості послуг здатне забезпечити сталий розвиток сільських територій. Такий досвід став орієнтиром для України, де також гостро постала потреба переходу «від роз'єднаних садиб до кластерів» у сфері зеленого туризму, адже візія Спілки СЗТ України прямо передбачає впровадження кластерної моделі розвитку задля створення «привабливої та якісної альтернативи відпочинку» і підвищення добробуту сільського населення [4].

Україна активно переймає європейський досвід для реформування сфери туризму, і одним з провідників цього процесу є співпраця українських установ з естонськими партнерами. Зокрема, Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України спільно з Талліннським університетом реалізували низку проєктів, покликаних адаптувати найкращі естонські практики до українських реалій. Значну роль у цих ініціативах відіграє доцент Талліннського університету Март Рейманн – відомий фахівець у галузі сталого туризму та координатор міжнародних проєктів.

Одним із таких проєктів є Erasmus+ Jean Monnet Module DIRUT («Diversification of rural tourism through sustainability and creativity: disseminating European experience in Ukraine», 2020–2023 pp.) [24], в якому партнерами виступили Запорізький національний університет (ЗНУ) та Талліннський університет за активної участі ГО «Спілка сприяння розвитку сільського

зеленого туризму». Метою проєкту була диверсифікація сільського туризму в Україні через запозичення європейського (зокрема естонського) досвіду сталого розвитку та креативних підходів. У рамках цього проєкту Март Рейманн як запрошений експерт неодноразово відвідував Україну, читав лекції та проводив консультації для представників туристичної сфери. На підсумковій конференції проєкту у листопаді 2023 р. Март Рейманн представив результати ознайомлення з особливостями сільського туризму України та поділився досвідом імплементації естонських практик мережевої співпраці в ряді областей – Запорізькій, Дніпропетровській, Київській, Житомирській, Сумській та Харківській. Фактично, завдяки проєкту DIRUT були закладені основи для створення регіональних мереж зеленого туризму в цих областях, що підтверджує успішність співпраці між українськими та естонськими партнерами. Представники Спілки СЗТ України відзначили важливість цього проєкту та його внесок у діяльність зелених садиб навіть в умовах викликів воєнного часу. Налагоджені контакти між ЗНУ, Спілкою та естонськими експертами утворили міцне підґрунтя для продовження спільних ініціатив.

У грудні 2023 року було проведено тематичний хакатон, присвячений диверсифікації сільської економіки через створення мережі громадських консультаційних центрів з питань туризму. Такий формат дозволив залучити до діалогу місцевих підприємців, представників громад, освіти і влади, спільно окреслити проблеми та потреби кластерів, виробити рекомендації для навчальних програм Спілки СЗТ України. На основі напрацювань хакатону Спілка СЗТ спільно з естонськими партнерами (Талліннський університет, Estonian Center for International Development) розробила навчально-тренінгові модулі для підготовки місцевих лідерів кластерів.

Важливим кроком стала реалізація у 2024–2025 рр. ще одного проєкту «Створення культури партнерства та розвиток спільних місцевих продуктів для підвищення експортної спроможності малого бізнесу на прифронтових та прикордонних сільських територіях», що втілюється за підтримки Естонського центру міжнародного розвитку та Талліннського університету. Координатором

цього проєкту також є Март Рейманн. Протягом лютого-квітня 2025 року в рамках проєкту було реалізовано естонсько-українську навчальну програму «Партнерство для створення спільних локальних продуктів та кластери для підвищення їх експортної спроможності» [20]. Програма орієнтована на сільські громади прифронтових і прикордонних областей, де малі бізнеси отримують знання про кластеризацію та партнерство для виходу на нові ринки. Навчання проводилось онлайн на платформах SendPulse та Zoom. Навчання проводилося у форматі зустрічей із українськими та естонськими експертами, що дозволило учасникам отримати практичні знання та ознайомитися з кращими практиками у сфері розвитку туризму та сільської економіки. Модерація зустрічей зі спікерами та технічна підтримка була організована Академією сільського розвитку Спілки сільського зеленого туризму України спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Також у межах програми у листопаді 2024 року було організовано B2B-візити та тренінги для підприємців, під час яких естонські та українські експерти (включно з Мартом Рейманном) навчали місцевий бізнес основам експортної кооперації. А в січні 2025 р. відбувся навчальний тур делегації українських представників до Естонії, де учасники відвідали близько 30 локацій у Естонії та ознайомилися з найкращими практиками розвитку сільського бізнесу. Зокрема, українська делегація вивчала успішні кейси партнерської взаємодії та кластерного об'єднання в галузі сільського туризму, гостинності, креативних індустрій і агровиробництва Естонії. Маршрут стаді-туру включав візити до фермерських господарств, ремісничих майстерень, агро-парків, що працюють у тісній кооперації з сусідами. Так, учасники відвідали відому сироварню «Andre Farm» та туристичний регіон «Sibulatee», які демонструють ефективну модель співпраці місцевих фермерів і туристичних провайдерів. Українські представники на власні очі побачили, як естонські малі бізнеси об'єднуються в тематичні мережі («саунний шлях», «цибулинний шлях», військово-історичні стежки тощо) для підвищення привабливості своїх територій. Важливо, що організатором цього стаді-туру з українського боку виступила Спілка СЗТ

України спільно із ЗНУ, що в свою чергу підкреслює провідну роль Спілки у налагодженні міжнародної співпраці та трансфері знань до України. Партнерство з Талліннським університетом матеріалізувалося у конкретних освітніх і практичних заходах, які залучили як науковців, так і підприємців обох країн [33].

28 квітня 2025 року на базі Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського відбулась підсумкова конференція «Партнерство як інструмент експорту локального продукту з сільських територій України» естонсько-українського проєкту «Створення культури партнерства та розвиток спільних місцевих продуктів для підвищення експортної спроможності малого бізнесу на прифронтових та прикордонних сільських територіях» [10]. Результатом проведення конференції було підвищення обізнаність учасників щодо використання партнерств як інструменту експорту локальних продуктів із сільських територій України в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення. Конференція сприяла налагодженню ефективної взаємодії між українськими та естонськими фахівцями, що дало можливість для обміну досвідом і кращими практиками. Також у межах заходу було сформовано професійну мережеву спільноту з питань сільського розвитку, орієнтовану на обговорення й вирішення актуальних проблем галузі.

Таким чином, співпраця, розпочата як науково-дослідний проєкт, переросла у комплексну програму обміну досвідом й практичної підтримки кластерного розвитку сільського туризму в Україні.

Таке безпосереднє спілкування сприяє появі спільних ініціатив. Наприклад, можливість створення спільних українсько-естонських туристичних продуктів – обмін групами туристів, проведення транскордонних фестивалів сільської культури, спільний маркетинг через онлайн-платформи. Для Черкащини це може означати залучення інвестицій чи грантів на розвиток інфраструктури (адже естонські експерти тепер обізнані з туристичним потенціалом регіону і можуть рекомендувати його в своїх колах). Уже сам факт, що Естонія на державному рівні підтримує український сільський туризм,

зміцнює репутацію України як перспективного напрямку сільського туризму. Естонські проекти, ініційовані Мартом Рейманном, виступають каталізатором не лише точкових покращень, а й системних змін у підходах до розвитку сільського туризму в Україні. Ці зміни виражаються у формуванні мереж довіри та співпраці між підприємцями, підвищенні професійної компетентності учасників ринку та поетапному переході до кластерної моделі організації туризму, що підвищує конкурентоспроможність сільських територій.

Висновки до розділу 3

Черкаська область має всі необхідні ресурси та можливості для ефективного використання цих програм з метою просування свого туристичного потенціалу. Завдяки розробленим стратегіям і ініціативам, регіон може залучити увагу до своїх унікальних природних та культурних об'єктів.

Запропоновані автором основні положення кластерної стратегії розвитку сільського туризму на Черкащині відображають комплексний, скоординований підхід до формування конкурентоспроможного туристичного середовища регіону. Стратегія ґрунтується на принципах партнерства, інтеграції ресурсів, професіоналізації учасників та створення спільної інформаційно-організаційної інфраструктури. Її реалізація дозволить активізувати економічний потенціал сільських територій, зміцнити міжсекторальну співпрацю та забезпечити сталий розвиток туризму як інструменту післявоєнного відновлення регіону.

Аналіз ролі місцевої громади, влади та освітян показав, що саме їх взаємодія всіх цих компонентів є ключовою для розвитку туризму. Підтримка місцевої влади, підготовка фахівців закладами освіти, активність громадських організацій створюють основу для сталого зростання сільського туризму та розвитку локальних ініціатив в Черкаському регіоні. Формування дієвого партнерства між цими учасниками відкриває можливості для довгострокового успіху кластерної стратегії.

Вплив місцевих підприємців на формування туристичного середовища протягом останніх 34 років проявляється у створенні нових туристичних продуктів, розвитку інфраструктури, популяризації регіональної автентичності. Малі підприємства активно формують туристичну пропозицію Черкащини, демонструючи динаміку розвитку на основі місцевих традицій, ремесел, гастрономії та природної унікальності.

У межах Черкащини кластеризація туристичної сфери відкриває низку важливих переваг для регіонального розвитку. Формування кластерів сприятиме підвищенню рівня кооперації між учасниками туристичного ринку, створюючи ефект синергії та посилюючи конкурентоспроможність регіону. Завдяки спільному використанню інфраструктури, координації маркетингових зусиль та просуванню туристичних продуктів стане можливим ефективніше оптимізувати наявні ресурси. Кластерна модель розвитку також стимулюватиме зростання зайнятості в сільських громадах і диверсифікацію джерел доходу населення, що сприятиме підвищенню рівня добробуту у сільських територіях. Об'єднання зусиль учасників кластерів дозволить покращити якість туристичних послуг завдяки запровадженню спільних стандартів, розвитку навчальних програм та обміну досвідом. Крім того, кластеризація сприятиме залученню інвестицій – як за рахунок державних ініціатив, так і через міжнародні програми підтримки регіонального розвитку, що створює додаткові можливості для модернізації туристичної інфраструктури та сталого економічного зростання Черкащини.

Дослідження досвіду Естонії у сфері кластерної співпраці показало, що міжнародна практика може бути успішно адаптована до українських реалій. Спільні проекти ГО «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України» з Талліннським університетом, а також впровадження підходів Марта Рейманна сприяли поширенню ідей мережевої взаємодії, розвитку інноваційного туризму, підвищення кваліфікації учасників кластерів і активізації місцевих громад. Розвиток сільського туризму є перевіреним світовою практикою способом збільшення доходів сільського населення. У зв'язку з цим Черкаському

регіону доцільно орієнтуватися на європейські практики та активно їх впроваджувати.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження кластерної стратегії розвитку сільського туризму на прикладі Черкаської області було отримано низку важливих аналітичних висновків, що дозволяють більш глибоко зрозуміти механізми ефективного впровадження кластерного підходу в регіональному контексті.

Кластерна стратегія як інструмент розвитку туристичної сфери довела свою ефективність у регіональному розвитку завдяки здатності інтегрувати різноманітних учасників – органи влади, бізнес, громади, освітні установи – навколо спільної мети. Вона створює підґрунтя для синергії, оптимізації ресурсів, активізації співпраці та підвищення інвестиційної привабливості. Важливо, що кластерна модель сприяє зміцненню локальної економіки, розвитку соціального капіталу й урізноманітненню туристичного продукту.

Аналіз сучасного стану сільської економіки Черкаської області показав, що вона перебуває в умовах структурної вразливості та потребує диверсифікації джерел доходів. Туризм, зокрема його сільські форми, виявився перспективним інструментом активізації економічного зростання завдяки значному природному, культурному та історичному потенціалу регіону. До ключових ресурсів, які можуть стати основою туристичних кластерів, належать: унікальні природні об'єкти (зокрема, Національний природний парк «Холодний Яр»), численні історико-культурні пам'ятки, осередки народних ремесел, сільські садиби та локальні фестивальні ініціативи. Ефективна інтеграція цих ресурсів у сільський туризм не лише сприятиме формуванню привабливого туристичного продукту, але й може стати каталізатором соціально-економічного відродження сільських громад області. Такий підхід дозволить активізувати місцеве підприємництво, забезпечити додаткові джерела доходів для населення, зменшити трудову міграцію та зберегти культурну ідентичність регіону.

У процесі дослідження встановлено, що туризм має комплексний позитивний вплив на економічний розвиток сільських громад Черкаської

області. Він виконує мультифункціональну роль, поєднуючи економічні, соціальні та культурні аспекти розвитку. Зокрема, туристична діяльність стимулює створення нових робочих місць, активізує мале підприємництво, генерує попит на місцеву продукцію й послуги, а також підтримує традиційні ремесла, що сприяє збереженню культурної ідентичності регіону. Окрім цього, туризм виступає інструментом соціальної інтеграції, адже сприяє згуртуванню громад, розвитку інфраструктури та формуванню позитивного іміджу територій. У довгостроковій перспективі туризм відіграє роль чинника сталого розвитку сільських територій Черкащини, будучи ефективним механізмом диверсифікації економіки, підвищення зайнятості та покращення добробуту місцевого населення. Ці результати підтверджують доцільність використання туризму як одного з ключових напрямів регіональної політики у сфері відновлення й розвитку сільських територій.

Інструментом практичної реалізації кластерного підходу може виступати мережа консультаційних центрів, які були апробовані в ході пілотного проєкту – хакатону в Холодному Яру. Консультаційні центри мають стати платформою для генерації інноваційних ідей, залучення інвестицій та розвитку кластерних ініціатив. Реалізація таких платформ здатна активізувати децентралізований розвиток і забезпечити сталість туристичних проєктів. У рамках заходу були презентовані прикладні механізми стимулювання туристичного розвитку через створення мережі консультаційних центрів, які покликані виконувати освітню, інформаційну та координаційну функції, забезпечуючи підтримку місцевих жителів і підприємців у процесі формування конкурентоспроможного туристичного продукту.

Вивчення міжнародного досвіду, зокрема естонської моделі кластерної співпраці, дозволило визначити ключові елементи, що можуть бути адаптовані в Україні. Це – мережевий принцип організації, фокус на сталості, розвиток місцевих брендів і активне залучення громад до створення туристичного продукту. Успішна реалізація таких підходів в Естонії, а також спільні ініціативи з українськими організаціями, демонструють високу результативність моделі в

умовах обмежених ресурсів, але великого людського потенціалу. Естонський досвід акцентує увагу на гнучких, мережевих формах співпраці, розвитку регіональних брендів, широкому залученні громад і активному просуванні локального туристичного продукту. Адаптація естонської моделі дозволить Черкащині запровадити інноваційні підходи до розвитку туризму, зосереджуючи увагу на сталості, мережевій взаємодії та розвитку місцевих брендів. Елементи цієї моделі можуть бути успішно впроваджені до українських реалій, сприяючи формуванню сталих туристичних кластерів на базі територіальної та тематичної спеціалізації.

У ході проведеного дослідження автором було здійснено низку практично значущих розробок, що поглиблюють уявлення про можливості впровадження кластерного підходу у розвиток сільського туризму на рівні регіону. Зокрема, було розроблено організаційно-економічну структуру кластерної моделі розвитку сільського туризму, яка враховує взаємозв'язки між учасниками кластеру. У запропонованій моделі передбачено механізми координації, комунікації та управління, що дозволяє забезпечити стійкий розвиток туризму в сільській місцевості та підвищити інвестиційну привабливість регіону.

Прикладне значення для формування ефективної моделі співпраці на місцевому рівні мають сформульовані автором положення кластерної стратегії розвитку сільського туризму в Черкаській області. Зокрема, йдеться про вироблення учасниками кластеру спільного бачення цілей і стратегічних орієнтирів розвитку сільського туризму, визначення конкретних напрямів взаємодії, створення сталої організаційної структури кластеру, а також розробку інтегрованої інформаційної платформи, що забезпечить комунікацію між туристами й учасниками кластеру. Окрему увагу приділено розробці механізмів функціонування консультативно-інформаційних центрів підтримки туризму на місцях, які сприятимуть підвищенню якості туристичних послуг, професійному розвитку місцевих учасників ринку та активізації економічного потенціалу сільських громад. Створена картосхема сільських садиб та історико-культурних заповідників Черкаського регіону відображає просторову структуру потенційних

кластерних утворень і служить візуальною основою для планування туристичних маршрутів, розвитку туристичної інфраструктури та реалізації маркетингових стратегій територій. Картосхема також дозволяє ідентифікувати вузлові точки туристичного тяжіння, сприяти підвищенню ефективності просторової організації сфери послуг та активізувати взаємодію між учасниками туристичної діяльності.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що запропоновані авторські підходи мають значний прикладний потенціал та можуть бути інтегровані в механізми регіональної політики сталого розвитку сільських територій у сфері туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Агропромисловий комплекс. Черкаська обласна державна адміністрація Офіційний портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/ahropromyslovyj-kompleks/>.
- 2) Басюк Д. І. Науково-теоретичні підходи до класифікації туристичних кластерів. Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики: Збірник наук. праць. К.: НТУУ «КПІ», 2011. С. 17. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/505966ae-f41d-40d3-9173-8a44d81053e6/content>
- 3) Гоблик В. В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі: автореф. дис. ... канд. економ. наук. Ужгород, 2009. 24 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://tourlib.net/aref_tourism/goblyk.htm
- 4) ГО «Спілка розвитку сільського зеленого туризму в Україні». Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://greentour.com.ua/category-houses/vsi-sadibi-uk/>
- 5) ГО «Спілка розвитку сільського зеленого туризму в Україні». Історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/ipjksz>
- 6) Гетьман В.І. Екотуризм чи екологічний туризм: теорія і реальність // *Рідна природа*. 2002. №3. С.24-29.
- 7) День «рідного» туризму: 10 сіл Черкащини з веселими пригодами (фото, карта). «Інтернет-ЗМІ «ПРО ВСЕ». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://provce.ck.ua/den-ridnoho-turyzmu-10-sil-cherkaschyny-z-veselymy-pryhodamy-foto-karta/>.
- 8) Державне агентство розвитку туризму України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/>.
- 9) Довгань Н., **Тарабарова І.** Сільський туризм Черкащини: комунікація, партнерство та кластерна співпраця / // *Економічна та соціальна географія*. —

2024. — № 91. — С. 64-72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.91.64-72>, https://bulletin-esgeograph.org.ua/images/docs/Volume-91/Dovhan-Tarabarova_64-72.pdf

10) Запрошуємо на міжнародну конференцію “Партнерство як інструмент експорту локального продукту з сільських територій України”. ГО «Спілка розвитку сільського зеленого туризму в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://greentour.com.ua/zaprosuyemo-na-mizhnarodnu-konferentsiyu-partnerstvo-yak-instrument-eksportu-lokalnogo-produktu-z-silskyh-terytorij-ukrayiny/>.

11) Звіт з виконання Програми розвитку туризму в Черкаській області 2018-2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://salo.li/3c4B6aA>.

12) Зелений туризм. Банк даних сільського туризму в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruraltourism.com.ua/>.

13) Зелений туризм на Черкащині: від “Кобзареві колиски” до “Чарівної гончарні”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/rhlrqn>.

14) Зінько Ю., Мальська М., Дубіс Л., Васильєв В., Околович І. Кластери туризму як один з інструментів сталого сільського розвитку України. Mental Health Global Challenges XXI Century. IPSI Proceedings – 2019. Рим, Італія. 2019. ст. 12-16. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.mhgc21.org/site-static/IPSI_Proceedings_2019.pdf#page=13

15) Інформація про стан виконання заходів Програми розвитку туризму Черкаської області на 2021 - 2025 роки, у 2021 році та 2022 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oblradack.gov.ua/files/docs/Zvit_prog/Zvit_5_18_8_19022021_2022.pdf.

16) Історичні та культурні об’єкти. Черкаська обласна рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/yjhxy>.

- 17) Медзяновська Я.М. Перспективи розвитку екотуризму на Черкащині (на прикладі Звенигородського району). Все про туризм - Туристична бібліотека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infotour.in.ua/index.htm>
- 18) Місце свободи. Як стара хатка перетворилася на туристичний об'єкт. AgroPortal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agroportal.ua/agrocheck/v-doroge-s/misce-svobodi-yak-stara-hatka-peretvorilasya-na-turistichniy-ob-yekt>.
- 19) Мовчанюк А.В. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області / А.В. Мовчанюк // *Економіка та суспільство* - 2017 - №8 - С 21-28. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/Ekonomika-i-suspilstvo-8-2017.pdf>
- 20) Навчальна програма «Партнерство для створення спільних локальних продуктів та кластери для підвищення їх експортної спроможності». ГО «Спілка розвитку сільського зеленого туризму в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://greentour.com.ua/navchalna-programa-partnerstvo-dlya-stvorenniya-spilnyh-lokalnyh-produktiv-ta-klastery-dlya-pidvyshhennya-yih-eksportnoyi-spromozhnosti/>.
- 21) На Черкащині хочуть створити туристичний маршрут. Інформаційна агенція «Вичерпно». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/awpwca>.
- 22) На Черкащині говорили про розвиток зеленого туризму. ПП «Інформаційне агентство «ПРОЧЕРК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/jyerll>.
- 23) На Черкащині ухвалили програму розвитку туризму. Черкаська обласна державна адміністрація Офіційний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/na-cherkashhini-uxvalili-programu-rozvitku-turizmu/>.

- 24) Підсумкова конференція проєкту Erasmus+ DIRUT “Диверсифікація сільського туризму через збалансованість та креативність: поширення європейського досвіду в Україні”. Erasmus+ National Office in Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.su/lawfKL>
- 25) «Подорожуй Черкащиною за власним маршрутом», – Олександр Скічко про оновлений туристичний додаток. Черкаська обласна державна адміністрація Офіційний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/holova-oda/podorozhuj-cherkashhinoyu-za-vlasnim-marshrutom-oleksandr-skichko-pro-onovlenij-turistichnij-dodatok/>.
- 26) Робоча сила Черкащини у 2021 році. Державна служба статистики України Головне управління статистики у Черкаській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2022/Prezent_rob_sula_21.pdf.
- 27) Розвиток кластерного потенціалу на Черкащині. Український кластерний Альянс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/rozvitok-klasterного-potencialu-na-cherkashchini/>.
- 28) Семенова М. В. Туристичний кластер як інноваційний інструмент підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі. Все про туризм - Туристична бібліотека. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/semenova5.htm.
- 29) Сенета, З., & Сенета, М. Кластерний аналіз розвитку сільського туризму в Україні. *Економіка та суспільство*, 2024. (61). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-122>
- 30) Сінгуцький О.В. Державна підтримка створення туристичних кластерів в Україні. ISSN 1813-3401. Держава та регіони. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/23.pdf.
- 31) Сільське господарство Черкащини. Статистичний збірник 2023. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2024/present_sg_2023.pdf.

- 32) Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021-2027 роки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://strategy2027-ck.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Strategiya-rozvytku-CHerkaskoyi-oblasti-2021-2027.pdf>.
- 33) Створення культури партнерства та нові європейські горизонти: стаді тур українців до Естонії. Національна платформа малого та середнього бізнесу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/ksohnb>.
- 34) Тематичні села - пристойний додатковий заробіток для жителів українських регіонів. Головні фермерські новини України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.lu/qchxrv>.
- 35) Туризм (обласне дочірнє підприємство). Черкаська обласна державна адміністрація Офіційний портал. Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/turyzm-oblasne-dochirnje-pidpryjemstvo/>.
- 36) Туристичні Звенигородщина, Корсунщина та Чигиринщина: райони розповідають про свої «зелені» садиби. Інформаційна агенція «Вичерпно». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.gd/wzijyx>.
- 37) Туристичний кластер «Західна Черкащина». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourcluster.ck.ua/pro-nas/>.
- 38) Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму: Навчальний посібник. - 4-те вид., переробл. та допов. - К.: Альтерпрес, 2017. - 372 с: іл.
- 39) Хакатон «Диверсифікація сільської економіки через мережу громадських консультаційних центрів туризму». Офіс підтримки вченого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://salo.li/13dd9c4>.
- 40) Черкащина. Загальна інформація. Черкаська обласна державна адміністрація Офіційний портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/heohrafichne-polozhennya/>.
- 41) Черкащина Місце сили. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://brand.ck.ua/>.

- 42) Черкаська обласна рада. Населення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://surl.li/yqnlfo>
- 43) «Шлях до перлини Бобрицької громади»: нові можливості для розвитку туризму та культури. Бобрицька громада Черкаська область, Черкаський район. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://surl.li/yhiahj>.
- 44) Boiko M., Bosovska M., Vedmid N., Melnychenko S. and Okhrimenko A. Development of the tourism cluster. Problems and Perspectives in Management, 2017, 15(4), 134-149/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://surl.li/kkgpsq>
- 45) Cluster Development Concept – Cluster Development Strategy. PM & Partner Marketing Consulting GmbH. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pm-p.de/en/cluster-development-concept-cluster-development-strategy/>.
- 46) Clusters as a Factor of Rural Tourism Competitiveness: Montenegro Experiences. Business Systems Research. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hrcaak.srce.hr/ojs/index.php/bsr/article/view/12512/6131>.
- 47) Cortright J. Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development. The Brookings Institution. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.brookings.edu/articles/making-sense-of-clusters-regional-competitiveness-and-economic-development/>.
- 48) Eesti Maaturismi Ühing – Estonian Rural Tourism Organization. RuralTour – European Federation of Rural Tourism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ruraltour.eu/organizations/estonianruraltourism#:~:text=travel%20associations%2C%20schools%20teaching%20tourism,shared%20its%20experience%20in%20many.>
- 49) Fundeanu.D. D. Innovative Regional Cluster, Model of Tourism Development. Procedia Economics and Finance. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677023001663>.

50) How a Content Cluster Strategy Fits Into Your Digital Marketing Campaigns. Orbit Media Studios. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.orbitmedia.com/blog/content-cluster-strategy/>.

51) Journal of Hospitality and Tourism Management Volume 57, December 2023, Pages 84-96 Journal of Hospitality and Tourism Management Cooperation in rural tourism routes: Evidence and insights/ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1447677023001663>

52) Konarivska O., Icon O. Icon, Panyuk T. Strategy of development of the tourism industry of Ukraine. Knowledge, *Education, Law, Management*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://zenodo.org/records/4318807#:~:text=Reconstruction%20and%20Development%20data%20on,the%20tourism%20cluster%20is%20formed>

53) Lytvyn O., Sushchenko O., Kyryliuk I., Chvertko L., Neshchadym L., Povorozniuk I., Tymchuk S. Mechanisms for Developing Tourism Clusters to Enhance the Competitiveness of Ukraine’s Tourism Industry. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://sciendo.com/article/10.15544/mts.2025.12?tab=abstract>

54) Marios D. Soteriades, Evangelia D. Tyrogala, Aegeanstelios I. Varvaressos. Contribution of networking and clustering in rural tourism business. *Ourismos: an international multidisciplinary journal of tourism*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://tourismosjournal.aegean.gr/article/view/137/112>.

55) MTÜ Eesti Maaturism. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.maaturism.ee/index.php?id=mtu-eesti-maaturism>.

56) Porter Michael E.. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>.

57) Odinkova T. Tourism cluster as a form of innovation activity. *Economics. Ecology. Socium*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ees-journal.com/index.php/journal/article/view/98/61>.

58) The Cluster That Forms Code of The Nation. ГО «Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.arr.ks.ua/projects/the-cluster-that-forms-code-of-the-nation/>.

59) To plan and implement Cluster strategies. Global Protection Cluster. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://globalprotectioncluster.org/node/1043>.

60) Tourism clusters as a potentially effective tool for local development and sustainability. / Sgouro Melisidou etc. *Review of Tourism Sciences*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jotr.eu/index.php/volume9/75-melissidou>.